PLATÓN

SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

VILÁGIRODALMI KISKÖNYVTÁR

*

PLATÓN: SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

ΠΛΑΤΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΡΙΤΩΝ
ΦΑΙΔΩΝ

Fordította

DEVECSERI GÁBOR

PLATÓN

SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

×

KRITÓN

×

SZÓKRATÉSZ HALÁLA

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
1957

A fordítás C. F. Hermann és M. Wohlrab (Teubner, Leipzig, 1931), M. Croiset (G. Budé sorozat, Paris, 1946) és L. Robin (G. Budé sorozat, Paris, 1952) alapján készült

Az utószót és a jegyzeteket írta
DEVECSERI GÁBOR

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Róna Ilona
A kötésterv Bródy-Maróti Dóra munkája
A fordítást az eredetivel egybevetette: Szilágyi János György
Műszaki vezető: Siklós Béla
Készült 6000 példányban, 3,6 (A/5) ív terjedelemben
az MNOSZ 5601—54. sz. szerint — 1600
Kossuth Nyomda Budapest, V., Honvéd u. 10. — 6284
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

I. Hogyan hatott rátok, athéni férfiak, vádlóim beszéde, nem tudom; én bizony magam is kis híján belefeledkeztem, olyan meggyőzően beszéltek. Ámbár igazat úgyszólván semmit nem mondtak. Sok hazugságuk közül leginkább egyet csodáltam: azt, amelyben kijelentették, hogy óvakodnotok kell, nehogy rászedjelek, minthogy félelmes szónok vagyok. Nem szégyelték, hogy nyomban tettel cáfolok rájuk, miután egyáltalán nem mutatkozom félelmes szónoknak; ez volt, gondolom, a legnagyobb szégyentelenségük; hacsak nem azt nevezik ők félelmes szónoknak, aki igazat mond. Mert, ha igen, akkor elismerem: szónok vagyok, bár nem olyan, amilyennek ők elképzelik. Mert ők, mint mondom, alig mondtak valami igazat vagy éppen semmit sem; tőlem viszont a tiszta igazságot fogjátok hallani. De bizony Zeuszra, athéni férfiak, nem ékesszavú, szólamokkal és cifra kifejezésekkel földíszített beszédeket, mint amilyeneket amazok mondanak, hanem az éppen kínálkozó szavakból álló, keresetlen beszédet. Mert hiszem, hogy mind igaz, amit mondok és senki közületek tőlem mást ne várjon: mert hiszen nem is illenék, férfiak, hogy ebben az életkorban úgy lépjek elétek, mint valami beszédeket előre mintázgató ifjonc. De éppen ezért kérve kérlek, athéni férfiak; ha azt hallanátok, hogy ugyanolyan szavakkal védekezem, mint amilyenekkel a piacon, a pénzváltók asztalainál — ahol sokatok hallgatott már engem — vagy másutt szoktam beszélni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok miatta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, több mint hetvenesztendős koromban, és szörnyen idegen számomra az itt szokásos beszédmód. Így hát, mint ahogy, ha történetesen valóban idegen volnék, megen-

gednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppenúgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tűnő, kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra — lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsgálnotok, arra kell fordítanotok figyelmeteket, vajon igazat mondok-e, vagy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.

II. Először is, athéni férfiak, a korábbi hazug vádak és a korábbi vádlók ellen kötelességem védekezni és csak azután a későbbi vádak és a későbbi vádlók ellen. Mert sok vádlóm lépett már elétek, és már régóta, sok éven keresztül vádaskodtak és nem mondtak semmi igazat, s tőlük jobban félek, mint Anütosztól és társaitól, ámbár ezek is félelmetesek. De amazok még félelmesebbek, férfiak, akik majdnem mindnyájatokat már gyermekkorotokban elővettek és meggyőztek, és hamis vádakkal vádoltak engem, hogy „él egy bizonyos Szókratész, bölcs férfiú, aki az égi jelenségeket vizsgálgatja, fölkutat minden földalatti titkot és a silányabb ügyet jónak tudja feltűntetni." Ezek, athéni férfiak, akik ilyen híremet hintették el, ezek az én igazán félelmetes vádolóim. Mert hallgatóik azt gondolhatják, hogy aki ilyesmiket kutat, istenekben sem hisz. Azután meg ezek a vádlóim sokan is vannak és hosszú idő óta vádolgatnak már, méghozzá abban a korban szóltak hozzátok, amelyben a legkönnyebben hittetek nekik, mert gyermekek voltatok, vagy néhányan talán serdülők — és azok teljességgel a hátam mögött vádaskodtak, míg védelmezőm egy sem akadt. A legkülönösebb pedig az, hogy még csak a nevüket sem tudhatom, vagy mondhatom meg, kivéve, ha valamelyikük történetesen vígjátékíró. De ahányan csak irígy rágalmaikkal meggyőztek benneteket, vagy akik maguk meggyőzetvén másokat győztek meg, ezek mindannyian teljesen hozzáférhetetlenek. Mert egyiküket sem idézhetem ide, nem cáfolhatom meg itt, hanem egyszerűen mintegy árnyékokkal harcolva kell védekeznem és cáfolgatnom, anélkül, hogy valaki is válaszolna.

Higgyétek el tehát, amit mondtam, hogy kétféle vádlóm van: mások az újonnan vádaskodók és megint mások a régiek, akikről beszéltem, és lássátok be, hogy először az utóbbiak ellen kell védekeznem. Hiszen ti is előbb a régebbiek vádjait hallgattátok, méghozzá sokkal inkább, mint a későbbiekét. Legyen hát: védenem kell magamat, athéni férfiak, és meg kell kísérelnem kiirtani belőletek, méghozzá ilyen rövid idő alatt, azt a rágalmat, mely oly hosszú ideig élt bennetek. Szeretném, ha ez sikerülne — föltéve, hogy nektek is, nekem is valamivel jobb így — és szeretném, ha elérnék valamit a védekezésemmel. Hanem, úgy vélem, ez nehéz lesz, és egyáltalán nem kerüli el a figyelmemet, hogy mennyire nehéz. És mégis — forduljon úgy a dolog, ahogyan az istennek tetszik: engedelmeskednem kell a törvénynek és védekeznem kell.

III. Kezdjük tehát a legelején, mi is az a vád, amelyből ellenem a rágalom keletkezett és amelyben bízva Melétosz is megírta ellenem ezt a vádiratot. Lássuk hát, mit beszéltek rágalmazóim, midőn rágalmaztak. Tekintsük úgy, mintha csak valóságos vádlók esküvel megerősített vádiratát olvasnók föl: „Vétkezik Szókratész és áthágja a törvényt, mert földalatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tűnteti föl és másokat is erre tanít." Ilyenformán hangzik. Ilyesmit láttatok magatok is Arisztophanész vígjátékában. Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál és sok más butaságot is összelocsog, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs; — nehogy Melétosz még ezért is perbefogjon! — hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez. Sokatokat hívhatom erre tanúul és azt óhajtom: világosítsátok föl egymást és mondjátok el, ahányan csak engem beszélgetni hallottatok — márpedig sokan vannak köztetek ilyenek — mondjátok hát el egymásnak, vajon hallott-e valaha is valamelyiktek engem ilyesmiről, akár sokat,

akár keveset beszélgetni. Ebből aztán fölismerhetitek, hogy ilyen a többi dolog is, amit rólam a sokaság állít.

IV. Tehát sem ebből nem igaz semmi, sem az nem igaz, amit némelyektől hallhattatok, hogy emberek nevelésére vállalkozom és ezzel pénzt keresek. Ámbár azt is szépnek tartom, ha valaki ért az emberek neveléséhez, mint a leontínoi-i Gorgiász, a keoszi Prodíkosz és az éliszi Hippiász. Ezek mindegyike ért hozzá, férfiak; városról városra járnak és ráveszik az ifjakat, akik pedig saját polgártásaik közül ingyen lehetnek együtt azzal, akivel csak akarnak, hogy amazok társaságát hagyják el, őhozzájuk csatlakozzanak, fizessenek nekik érte és még hálát is érezzenek irántuk. Egyébként nálunk is él mégegy ilyen ember, egy paroszi bölcs, akiről megtudtam, hogy itt tartózkodik. Véletlenül találkoztam ugyanis valakivel, aki egymaga többet fizetett már a szofistáknak, mint a többiek együttvéve: Kalliásszal, Hippónikosz fiával. Ezt azután megkérdeztem, mert van neki két fia: Kalliász — így szóltam hozzá — ha a két fiad csikónak vagy borjúnak született volna, úgye valami felügyelőt kellene mellájük keresnünk és felfogadnunk, aki széppé és jóvá tenné őket, a hozzájuk illő erényekben? Ez pedig vagy a lóidomítók, vagy a gazdálkodók közül kerülne. Most azonban, minthogy a fiaid emberek, milyen felügyelőt szándékozol fogadni mellájük? Ki ért a hozzájuk illő erényekhez, az emberi és polgári erényekhez? Gondolom, megfontoltad már ezt, hiszen fiaid vannak. Van-e már valakid — kérdeztem — vagy nincs? „Van bizony" — felelte. — Kicsoda? — szóltam — hová való és mennyiért tanít? „Euénosz" — válaszolta — „paroszi ember, Szókratészom, és öt mináért." Én pedig magasztaltam Euénoszt, ha valóban ért ehhez a mesterséghez és ilyen mértéktartással tanít. Hiszen magam is dicsekedném és büszkélkedném vele, ha értenék ehhez; csakhogy nem értek hozzá, athéni férfiak.

V. De talán valaki közületek ezt az ellenvetést tehetné: „Dehát, Szókratész, mi is ez a te ügyed? Hogyan keletkeztek rólad

e rágalmak? Hiszen ha semmi egyebet nem míveltél volna, mint mások, ha nem cselekedtél volna mást, mint a sokaság, bizonyára nem támadt volna felőled ez a hír és beszéd. Mondd meg hát, mi az okuk, nehogy elhamarkodottan ítéljünk felette." Úgy látom, igaza van annak, aki ezt kérdezi, és meg is kísérlem kifejteni nektek, mi hozta rám azt az elnevezést és rágalmat. Halljátok hát! Lehet, hogy akad majd közületek, aki azt hiszi, tréfálok; de tudjátok meg: a tiszta igazságot mondom. Én ugyanis, athéni férfiak, nem más miatt, hanem bizonyos bölcsesség miatt jutottam ahhoz a névhez. És miféle bölcsesség miatt? Bizonyosan valami emberi bölcsesség miatt, mert valóban úgy lehet, hogy ebben a tekintetben bölcs vagyok. Azok ellenben, akiket az imént említettem, valami az emberinél magasabb bölcsesség birtokosai, vagy ha nem, nem tudom, mit mondjak. Mert én ahhoz nem értek, és aki azt állítja, hogy értek, az hazudik és azért mondja, hogy rágalmazzon. És most, athéni férfiak, kérlek, ne zajongjatok, ha valami nagyot találnék mondani. Mert nem enyém a szó, amit most mondanék, hanem aki elég hitelt érdemel előttetek, olyanvalakire hivatkozom. Az én bölcsességemre vonatkozóan ugyanis, hogy van-e és milyen, tanúul a delphoi-i istent állítom elétek. Khairephónt úgye ismeritek? Ő nekem gyermekkori barátom és közületek is a legtöbbnek barátja, veletek menekült ő is ama futás idején, és veletek együtt tért haza. Azt is tudjátok, milyen volt Khairephón, milyen buzgó mindabban, amibe csak belefogott. Többek között egyszer Delphoiba is elment és ilyen jóslatot mert kérni — de, amint kérlek, ne zajongjatok, férfiak — azt kérdezte ugyanis, van-e ember, aki nálam bölcsebb. A Pűthia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsebb. Erről az ő itt jelenlevő testvére tanúskodik előttetek, mert ő maga már halott.

VI. Figyeljetek mármost, miért mondom el mindezt: mert föl akarlak világosítani benneteket, honnan eredt ellenem a rágalom. Mikor ugyanis én ezt meghallottam, a következőképen elmélkedtem: Mit is mond az isten, vajon mire céloz? Mert annyi bizonyos: én magam egyáltalán nem tudok róla, hogy

akár nagyon, akár csak valamennyire is, bölcs volnék. Mit akarhat tehát mondani, mikor kijelenti, hogy én vagyok a legbölcsebb? Mert csak nem hazudik; hiszen neki ezt az isteni törvény nem is engedi. Hosszú ideig bizonytalanságban voltam afelől, mit akar mondani, végre nagynehezen a következő utat találtam, hogy szava jelentését kutathassam. Elmentem egyikéhez azoknak az embereknek, akik bölcs hírében állanak, hogy ha valahol, hát nála megcáfoljam a kinyilatkoztatást és bebizonyítsam a jósszónak, hogy „íme, ez bölcsebb nálam, te pedig azt mondtad, hogy én vagyok a legbölcsebb". Jól megvizsgáltam ezt az embert — a nevét nem szükséges említenem, elég az, athéni férfiak, hogy egyike volt az államférfiaknak, akiknél én vizsgálódva így jártam — társalogtam vele és úgy láttam, hogy ezt az embert bölcsnek találja ugyan sok más ember, leginkább pedig ő maga, valójában azonban nem az. Azután megkíséreltem neki is bebizonyítani, hogy bár bölcsnek véli magát, mégsem az. Így aztán ellenségemmé vált ő is és még sok más is, aki jelen volt. Elmenet azután számot vetve magammal, úgy találtam, hogy ennél az embernél bizony bölcsebb vagyok. Mert valószínű ugyan, hogy egyikünk sem tud semmi szépet és jót, csakhogy ő azt véli, hogy tud, noha nem tud, én viszont mint ahogy nem tudok, nem is vélem azt, hogy tudok. Úgylátszik hát, hogy én evvel a kicsiséggel mégiscsak bölcsebb vagyok nála, hogy amit nem tudok, arról nem is vélem, hogy tudom. Azután egy másikat kerestem fel, egyikét azoknak, akiket amannál is bölcsebbnek tartottak, és teljességgel ugyanazt tapasztaltam. És így aztán ez is, meg sok más ember is ellenségemmé vált.

VII. Ezután mármost sorban mentem tovább mindegyikhez, érezve, félve, bánva, hogy ellenségeket szerzek — és mégis elkerülhetetlennek tartottam, hogy ne az isten kijelentését becsüljem a legtöbbre: a jóslat jelentésének vizsgálása érdekében el kellett tehát mennem mindenkihez, aki valamely tudás hírében állott. És, a kutyára, athéni férfiak — hiszen az igazságot kell mondanom előttetek — ilyesmit tapasztaltam: azokról,

akik a legjobb hírben álltak, az isten szava értelmében vizsgálódva úgy láttam, hogy bölcsesség dolgában csaknem a legfogyatékosabbak; mások viszont, akikről pedig azt tartották, hogy értéktelenebbek, a józan belátásra rátermettebbnek látszottak. Most pedig fel kell előttetek tárnom bolyongásom történetét: miféle munkákat végeztem el, csak azért, hogy megcáfolatlan maradjon a kinyilatkoztatás. Az államférfiak után a költőket kerestem föl, a tragédia- és dithyrambus-költőket meg a többieket, hogy ott tettenérhessem magam, mennyivel tudatlanabb vagyok náluk. Elővettem tehát azokat a költeményeiket, amelyekre, úgy láttam, a legtöbb gondot fordították és apróra kikérdeztem őket, hogyan értették, amit mondtak, hogy egyszersmind tanuljak is tőlük valamit. Szégyellem megmondani nektek, férfiak, az igazat; de mégis ki kell mondanom. Úgyszólván mindenki, aki jelen volt, náluk okosabban tudott hozzászólni ahhoz, amit ők maguk szereztek. Egyszóval megtudtam a költőkről is, hogy nem bölcsesség folytán költik, amit költenek, hanem valami természeti adottságnál fogva, bizonyos ihletettségben, mint a jövendőmondók és jósok; mert ezek is sok szépet beszélnek, de semmit sem tudnak arról, amiről beszélnek. Valami ehhez hasonló történik, úgy láttam, a költőkkel is. Ugyanakkor azt is észrevettem, hogy ők költészetük miatt azt képzelik: más dolgokban is ők a legbölcsebbek, amelyekben pedig nem azok. Eltávoztam tehát tőlük és úgy éreztem: őket is éppen avval múlom felül, amivel az államférfiakat.

VIII. Végülis a kézmíveseket látogattam meg. Magamról ugyanis tudtam, hogy úgyszólván semmit sem tudok, róluk pedig már előbb is gondoltam, hogy olyannak találom őket, mint akik sok szép dologhoz értenek. Ebben azután nem is csalódtam, mert értettek olyasmikhez, amikhez én nem — és ennyiben bölcsebbek is voltak nálam. Csakhogy, athéni férfiak, úgy találtam, hogy ugyanaz a hibájuk a jó kézmíveseknek is, ami a költőknek: mindegyik, aki a maga mesterségét jól végezte, azt képzelte, hogy minden más dologban is ő a legbölcsebb, és bizony ez a hibájuk eltakarta azt a bölcsességet is; így azután a

jósszó nevében megkérdeztem magamtól: vajon azt választanám-e, hogy olyan maradjak, amilyen vagyok: csöppet sem bolcs az ő bolcsességuk, de nem is tudatlan az ő tudatlanságuk szerint, vagy mindkét tulajdonságuk meglegyen bennem is. És azt feleltem magamnak és a jósszónak, hogy jobb nekem, ha olyan maradok, amilyen vagyok.

IX. E vizsgálódások következtében, athéni férfiak, sok gyűlölség keletkezett ellenem, méghozzá a legterhesebb és legsúlyosabb gyűlölségek. Annyira, hogy sok rágalom is származott belőluk és ezért adták nekem a „bolcs" nevet is. Mert a jelenlévők mindannyiszor azt hiszik, hogy én magam bolcs vagyok mindabban, amiben másokat cáfolgatok. De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedul az isten bolcs és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bolcsesség keveset, vagy éppenséggel semmit sem ér, és kitűnik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: „Az közuletek a legbolcsebb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bolcsesség tekintetében valójában semmit sem ér. Ezért megyek el még most is mindenuvé, ezt kutatom és vizsgálom az isten kijelentése értelmében, ha valakit akár a városbeliek, akár az idegenek közul bolcsnek gondolok; ha azután úgy látom, hogy nem az, akkor az isten oldalára állok és kimutatom, hogy nem bolcs. És emiatt az elfoglaltságom miatt nem jutott időm sem a város ügyeivel, sem házi ügyeimmel említésreméltó módon törődnom, hanem ezerszeres szegénységben élek az isten szolgálata miatt.

X. Ezenkívul az ifjak is onként csatlakoznak hozzám, azok, akiknek a legtobb ráérő idejuk van, a leggazdagabbak gyermekei; szeretik hallgatni, amint az embereket vizsgálgatom; azután ők maguk is gyakran utánoznak engem és megkísérelnek másokat is megvizsgálni; és azután, gondolom, találnak is nagy bőségben olyan embert, aki azt hiszi magáról, hogy tud valamit, pedig csak nagyon keveset vagy semmit sem tud. Az általuk

megvizsgáltak pedig nem rájuk haragszanak meg, hanem énrám, és azt mondják, hogy „van egy bizonyos nagyon utálatos Szókratész és megrontja az ifjúságot." Ha pedig valaki megkérdi tőlük, milyen cselekedettel és milyen tanítással teszi ezt, semmit sem tudnak felelni, mert hiszen nem tudják; de hogy el ne árulják zavarukat, azokat a minden bölcselkedővel szemben kéznél lévő dolgokat emlegetik: az égi jelenségeket meg a földalatti dolgokat, az istentagadást, a silány ügy jobbnak való feltűntetését. Mert az igazat, gondolom, nem szívesen mondanák meg, azt tudniillik, hogy kiderült róluk: megjátsszák, hogy tudnak valamit, de nem tudnak semmit. Minthogy pedig ezek, úgy tartom, becsvágyóak és ingerültek, sokan vannak és együvé sorakozva meggyőző hévvel beszélnek rólam, sikerült és sikerül is teletölteniök a fületeket heves rágalmaikkal. Közülük lépett föl ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is. Melétosz a költőkért haragszik rám, Anütosz a kézmívesekért és államférfiakért, Lükón a szónokokért. Így hát, mint ahogy már kezdetben mondtam, csodálkoznám, ha ilyen rövid idő alatt ki tudnám belőletek irtani azt az oly nagyra nőtt rágalmat. Íme az igazság, athéni férfiak, kimondtam előttetek, anélkül, hogy akármit is eltitkoltam vagy elrejtettem volna. Pedig majdnem biztosan tudom, hogy éppen evvel magamra haragítalak. Ez viszont megint csak bizonyítéka annak, hogy igazat mondok, hogy valóban ezen alapul az ellenem szóló rágalom, és hogy ezek az okai. És akár most, akár máskor vizsgáljátok mindezt, így fogjátok találni.

XI. Avval szemben, amivel régi vádlóim vádoltak, legyen elég előttetek ennyi védelem. Melétosszal, a derék és államát szerető Melétosszal, mint ő nevezi magát, és a későbbiekkel szemben kísérelem meg ezekután a védekezést. Vegyük hát újra elő, mert ők már másfajta vádlók, az ő vádiratukat is. Valahogy így szól: „Vétkezik Szókratész — mondja — mert megrontja az ifjúságot és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működésében." Ilyen hát a vád: vizsgáljuk meg ennek a vádnak minden pontját. Azt ál-

lítja, azzal vétkezem, hogy megrontom az ifjúságot. Én pedig, athéni férfiak, azt mondom: Melétosz vétkezik, minthogy komoly dolgokból tréfát űz és könnyedén főbenjáró bűnnel vádolva törvényszék elé idéz embereket, buzgalmat és aggodalmat színlelve olyan dolgokban, amelyekre idáig soha semmi gondot nem fordított. Hogy ez így van, megkísérlem nektek is bebizonyítani.

XII. És most gyere csak, Melétosz, és felelj: vajon fontosnak tartod, vagy éppen nem, hogy az ifjak a lehető legderekabbak legyenek.

MELÉTOSZ. Én bizony igen.

SZÓKRATÉSZ. Rajta hát, mondd meg most ezeknek itt, ki teszi őket derekabbá. Világos, hogy tudod, hiszen törődöl vele. A megrontójukat már meg is találtad: engem, amint mondod; ide is állítasz; be is vádolsz. De most jelöld meg azt, aki derekabbá teszi őket és jelentsd ezeknek, kicsoda az. Látod, Melétosz, hallgatsz és egyetlen szót sem tudsz szólni. Nem tartod ezt csúfságnak és elég bizonyítéknak az állításomra, hogy soha nem törődtél vele? Dehát mondd meg már, te derék ember, ki teszi őket derekabbakká.

MELÉTOSZ. A törvények.

SZÓKRATÉSZ. De nem ezt kérdem, te legderekabb, hanem melyik ember, aki mindenekelőtt ezeket is ismeri, a törvényeket.

MELÉTOSZ. Hát ezek a bírák, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. Hogy érted, Melétosz? Ezek tudják az ifjakat nevelni és derekabbakká tenni?

MELÉTOSZ. De mennyire!

SZÓKRATÉSZ. És vajon mindnyájan, vagy némelyikük igen, némelyikük nem?

MELÉTOSZ. Mindnyájan.

SZÓKRATÉSZ. Hérára, jól beszélsz! Nagy bőségében vagyunk hát a jótevőknek. Hát aztán? Ezek a hallgatók itt derekabbakká teszik őket, vagy nem?

MELÉTOSZ. Ezek is.

SZÓKRATÉSZ. Hát a tanács tagjai?

MELÉTOSZ. A tanács tagjai is.

SZÓKRATÉSZ. Hogyan, Melétosz, csak nem a népgyűlésben a népgyűlés tagjai rontják meg az ifjúságot? Vagy talán azok is mindnyájan derekabbá teszik?

MELÉTOSZ. Azok is.

SZÓKRATÉSZ. Úgylátszik tehát, minden athéni polgár derekakká és jókká teszi őket, kivéve engem: én vagyok egyedül a megrontójuk. Ezt mondod?

MELÉTOSZ. Bizony, nagyonis, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ. Így hát nagy szerencsétlenségre ítélsz. És most kérlek, felelj. Úgy gondolod, a lovakkal is így áll a dolog? Minden ember jobbá teszi azokat és csak egy rontja el? Vagy pedig éppen az ellenkezője igaz: egy képes csak derekabbakká tenni a lovakat, vagy csak nagyon kevesen: a lovászok. A többiek pedig, ha foglalkoznak velük és használják őket, elrontják. Nem így áll a helyzet, Melétosz, a lovakkal is és minden más élőlénnyel is? De bizony így, akár tagadjátok, te és Anütosz, akár beleegyeztek. Mert hiszen nagy-nagy szerencséje is volna az ifjaknak, ha csak egy ember rontaná őket és a többi mind javítaná. Csakhogy, Melétosz, te eléggé bebizonyítod most, hogy soha nem is gondolkoztál az ifjúság felől és világosan kimutatod azt a gondatlanságot, hogy soha nem törődtél avval, amiért engem törvényszék elé vezetsz.

XIII. De, Zeuszra, azt is mondd meg nekünk, Melétosz, vajon derék vagy gonosz polgártásak között jobb-e élnünk? Felelj hát, ember! Nem kérdezek nehezet. Hát nem tesznek a gonoszok az ő közvetlen környezetükkel mindig valami rosszat, a jók pedig valami jót?

MELÉTOSZ. Dehogynem.

SZÓKRATÉSZ. És van-e, aki inkább óhajtja, hogy a vele élők ártsanak neki, mint hogy használjanak? Felelj, te derék ember! Hiszen a törvény is azt parancsolja neked, hogy felelj. Van-e olyan, aki jobb szereti, ha ártanak neki?

MELÉTOSZ. Olyan nincs.

SZÓKRATÉSZ. Most aztán mondd meg azt is, vajon miért idéztél engem ide; azért, mert az ifjúságot szándékosan, vagy azért, mert akaratlanul rontom meg és teszem gonosszá?

MELÉTOSZ. Én bizony azért, mert szándékosan.

SZÓKRATÉSZ. Hogyan, Melétosz, annyival bölcsebb volnál te, íly fiatal létedre, nálam, az öregnél, hogy fölismered: a rosszak mindig rosszat mívelnek a hozzájuk legközelebb állókkal, a jók meg jót — én pedig a tudatlanságnak oly fokára jutottam, hogy azt sem értem meg: ha a velem együtt élők közül valakit gonosszá teszek, annak a veszélynek teszem ki magam, hogy az ő részéről valami ártalom ér majd — és ilyen nagy bajt szándékosan okozok, ezt mondod? Ezt ugyan én nem hiszem el neked, Melétosz, és azt hiszem, más sem akad, aki elhiggye. Hanem vagy nem rontom meg őket, vagy, ha megrontom, akaratlanul teszem, és így te mindkét esetben hazudsz. Ha pedig akaratlanul rontom meg, az ilyen akaratlanul elkövetett vétségekért a törvény szerint nem ide kell idézni az embert, hanem személyesen külön fölkeresve felvilágosítani és inteni. Mert világos, hogy ha ezt megtudom, fölhagyok avval, amit akaratlanul teszek. De te óvakodtál attól, hogy velem együttlégy és fölvilágosíts, ezt egyáltalán nem akartad, hanem ide idézel, ahová a törvény szerint a büntetésre, és nem a tanításra szorulókat kell idézni.

XIV. Bizony, athéni férfiak, most már világos, amit mondtam, hogy Melétosz ezekkel a dolgokkal soha egy csöppet sem törődött. Mindazonáltal, mondd meg nekünk, Melétosz: mivel rontom meg szerinted a fiatalabb embereket? Vagy igaz is! A benyujtottad vádirat szerint azt tanítom, hogy ne higgyenek az istenekben, akikben a város hisz, hanem más, új daimónok működésében. Nem azt mondod, hogy ilyen tanítással rontom meg őket?

MELÉTOSZ. De igen, nagyonis, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ. Most pedig, magukra azokra az istenekre, akikről éppen szó van, Melétosz, mondd meg ezt még világo-

sabban nekem és ezeknek a férfiaknak. Mert én sehogyansem tudom megérteni, mit állítasz: azt tanítom-e, hogy bizonyos istenekben hinni kell és így magam is hiszek istenekben és nem vagyok teljességgel istentagadó és nem is az a vétkem, csak az, hogy nem azokban az istenekben hiszek, akikben a város, hanem másokban — ezzel vádolsz-e, hogy másokban? Vagy azt állítod, hogy egyáltalán nem hiszek istenekben és másokat is erre tanítok?

MELÉTOSZ. Azt mondom, hogy egyáltalán nem hiszel istenekben.

SZÓKRATÉSZ. Különös ember vagy, Melétosz; ugyan miért állítod ezt? Hát sem a napot, sem a holdat nem tartom istennek, mint a többi ember?

MELÉTOSZ. Zeuszra, nem, igaztévő férfiak! Hiszen a napot kőnek mondja, a holdat meg földnek.

SZÓKRATÉSZ. Azt hiszed talán, kedves Melétosz, hogy Anaxagorászt vádolod? Annyira lenézed ezeket, annyira járatlanoknak tartod őket az irodalomban, hogy azt hiszed, nem tudják: a klazomenai Anaxagorász könyvei vannak tele ezekkel a beszédekkel? S így hát azt tanulják tőlem az ifjak, amit nemegyszer, ha nagyon drágán, hát egy drachmáért megvásárolhatnak maguknak a színházban, hogy aztán kinevethessék Szókratészt, ha úgy tesz, mintha az övé volna ez a tanítás, mely egyébként még képtelen is? De Zeuszra! Olyan erős a meggyőződésed, hogy én semmiféle istenben nem hiszek?

MELÉTOSZ. Bizony nem hiszel, Zeuszra, egyáltalán nem.

SZÓKRATESZ. Hihetetlen, amit mondasz, Melétosz, méghozzá úgy látom, neked magadnak is. Mert úgy látom, athéni férfiak, nagyon elbizakodott és féktelen ez az ember, és vádiratát is kétségtelenül elbizakodottságból, féktelenségből és éretlenségből nyujtotta be. Úgy viselkedik, minthacsak valami rejtvényt adott volna föl és most kísérletet tesz: „Vajon rájön-e ez a bölcs Szókratész, hogy csak tréfálok és enmagamnak ellentmondok, vagy becsaphatom őt is meg a többieket, a hallgatóságot is?" Én úgy látom, magamagának mond ellent a vádirat-

ban, mintha csak ezt mondaná: „Vétkezik Szókratész, mert nem hisz istenekben, hanem istenekben hisz." Ezt pedig csak olyan ember mondhatja, aki játszik a szavakkal.

XV. Vizsgáljátok meg velem együtt, férfiak, miért hiszem, hogy Melétosz ezt mondja. Te pedig felelj nekünk, Melétosz. És ti, kérlek, ne feledkezzetek meg arról, amire már kezdetben kértelek, hogy ne zajongjatok, ha az általam szokásos módon intézem beszédemet.

Van-e olyan ember, Melétosz, aki emberi dolgok létezésében hisz, emberek létezésében azonban nem? Feleljen; férfiak, és ne összevissza kiabáljon. Van-e, aki a lovak létezésében nem hisz, de a lóversenyekében igen; vagy aki a fuvolásokéban nem, de a fuvolaszóéban igen? Nincs, te legkitünőbb ember; és ha te nem akarsz felelni, majd megmondom én, neked és mindezeknek itt. De most felelj legalább erre: van-e, aki daimónok működésében hisz, daimónokban azonban nem?

MELÉTOSZ. Nincs.

SZÓKRATÉSZ. Szerencse, hogy nagynehezen válaszoltál — e férfiak parancsára. Azt mondod, úgye, hogy daimónok működésében hiszek és tanítom létezésüket, már akár újakét, akár régiekét. Daimónok működésében tehát hiszek a te szavaid szerint, melyeket esküvel is megerősítettél a vádiratodban. Ha viszont daimónok működésében hiszek, feltétlenül szükséges, hogy daimónokban is higgyek. Nem így áll a dolog? De így áll: fölteszem, hogy egyetértesz, minthogy nem felelsz. A daimónokat pedig nem tartjuk-e isteneknek, vagy istenek gyermekeinek. Mit mondasz: igen vagy nem?

MELÉTOSZ. Igen.

SZÓKRATÉSZ. Ha tehát daimónokban hiszek, ahogyan mondod, és ha a daimónok valamiféle istenek, akkor úgy van, amint mondtam, hogy csak rejtvényt adsz fel és tréfálsz, mikor azt állítod, hogy nem hiszek az istenekben és megint csak hiszek bennük, minthogy hiszek a daimónokban. Ha pedig a daimónok az isteneknek valamiféle fattyúgyermekei, nimfáktól vagy másoktól, ahogyan tartják is róluk, akkor hát hinné-e em-

ber, hogy istenek gyermekei vannak, istenek azonban nincsenek? Ez éppolyan képtelenség volna, mint hogyha valaki elismerné, hogy a lovaknak és szamaraknak vannak csikaik: az öszvérek, azt azonban már nem ismerné el, hogy lovak és szamarak is vannak. Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyujtottad be, hogy bennünket próbára tégy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekkel vádolj engem. De hogy azt elhitesd bárkivel is, akinek csak egy csöpp kis esze van, hogy valaki, aki daimóni és isteni dolgokban hisz, ugyanaz az ember nem hisz sem daimónokban, sem istenekben, sem hérószokban — az teljesen lehetetlen.

XVI. Tehát, athéni férfiak, annak bizonyítására, hogy a Melétosz vádirata értelmében nem vagyok vétkes, azt hiszem nincs szükség nagy védelemre, hanem ennyi is éppen elég. Amit azonban előbb mondtam, hogy sokan nagyon meggyűlöltek engem, higgyétek el, hogy igaz. És ez az. ami engem elveszít, ha elveszít, nem Melétosz, nem is Anütosz, hanem a sokaság rágalma és irígysége. Mert ez már sok más derék embert elveszített és, gondolom, fog is még elveszíteni; attól ugyan nem kell félnem, hogy énnálam megállapodik.

De valaki talán így is szólhatna: „Hát nem szégyelled magad, Szókratész, amiért olyan foglalatossággal foglalkozol, amely most könnyen halálra vihet?" Én pedig ennek igaz szóval így felelnék: „Nem beszélsz helyesen, ember, ha azt hiszed, hogy olyan férfinak, akiben csak egy kis érték is van, az életbenmaradás vagy meghalás eshetőségét kell mérlegelnie és nem csupán azt vizsgálnia, mikor valamit mível, vajon igazságos vagy igazságtalan, derék vagy rossz emberhez illő dolgot cselekszik-e. Hiszen a te szavad szerint silány volna mindaz a félisten, aki Trójában lelte végét és a többi közt Thetisz fia is, aki annyira semmibevette a veszélyt a gyalázathoz képest, amit talán el kellett volna tűrnie, hogy mikor Hektór megölésére vágyott, s anyja, az istennő — gondolom — ilyenformán szólt hozzá: „Gyermekem, ha barátod Patroklosz haláláért bosszút

állsz és megölöd Hektórt, magadnak is meg kell halnod, mert — így szólt —

nyomban Hektór után készen vár rád is a végzet";

akkor ő, noha ezt a beszédet hallotta, a halállal és veszéllyel nem törődött, sokkal inkább félt attól, hogy gyáván életben maradjon és barátait bosszulatlan hagyja; így szólt:

„Ám haljak meg azonnal . . .,

ha megbüntettem a bűnöst, semhogy itt vesztegeljek nevetségül

görbe hajóknál, terhe a földnek."

Csak nem hiszed, hogy ő törődött volna halállal és veszéllyel? Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valaki egyszer odaállt, akár mert azt a helyet találta legjobbnak, akár mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembeszállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal, vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázattal.

XVII. Szörnyűséget követtem volna el, athéni férfiak, ha én, mikor az általatok elöljáróimmá választott hadvezérek jelölték ki a helyemet, Potidaiánál, Amphipolisznál és Délionnál, akkor helyt állottam úgy, mint a többiek, azon a helyen, ahová állítottak és szembeszálltam a halállal, akkor pedig, mikor felfogásom és meggyőződésem szerint, az isten jelölte ki a helyemet, hogy bölcselkedve, magamat és másokat vizsgálgatva éljek, annyira féltem volna a haláltól, vagy bármi mástól, hogy elhagyjam a helyemet. Szörnyű lett volna bizony és voltaképpen igazság szerint akkor idézhetnének törvényszék elé, hogy nem hiszek az istenek létezésében, minthogy nem engedelmeskedem az isteni szónak, félek a haláltól és bölcsnek tartom magamat, pedig nem vagyok az. Mert ha valaki fél a haláltól, férfiak, az sem tesz mást, mint hogy bölcsnek tartja magát, mikor pedig nem az: mert ez is csak annyi, hogy azt hiszi, tudja, amit nem tud. Hiszen senki sem tud a halálról semmit, még azt sem, hogy nem éppen a legnagyobb jótétemény-e mindenekelőtt az ember számára — és mégis úgy félnek tőle, mintha bizonyosan tudnák, hogy a legnagyobb baj. Hogyne volna hát ez tudatlanság, méghozzá a legszégyenletesebb: azt hinni, hogy tudjuk,

amit nem tudunk? Én, férfiak, itt is bizonyára abban különbözöm a legtöbb más embertől — és ha valamiben, hát ebben merném magamat másnál bölcsebbnek mondani — hogy mivel nem tudok eleget a Hádész-beli dolgokról, nem is képzelem, hogy tudok. Azt azonban biztosan tudom, hogy vétkezni és nem engedelmeskedni a jobbnak, akár isten az, akár ember, az csúf és rossz. Olyan dolgoktól tehát, amelyekről nem tudom, nem éppen jók-e, sohasem fogok jobban félni és óvakodni, mint olyanoktól, amelyekről biztosan tudom, hogy rosszak; még akkor sem, ha most elbocsátanátok és nem hinnétek Anütosznak, aki kijelentette, hogy vagy egyáltalán nem kellett volna nekem idekerülnöm, vagy, ha már idekerültem, mindenképpen ki kell végeztetni, mert, mondta, ha innen megmenekülnék, akkor a fiaitok nyomban avval foglalkoznának, amit Szókratész tanít és valamennyien teljesen elromlanának. Tehát, ha ti erre így szólnátok hozzám: „Szókratész, most ugyan nem hallgatunk Anütoszra, hanem elbocsátunk téged, de csak azzal a feltétellel, hogy soha többé nem foglalkozol azzal a vizsgálódással, soha nem bölcselkedel; ha pedig ezen mégis rajtakapunk, meghalsz", ha tehát, mint mondtam, ezzel a feltétellel mentenétek föl, azt felelném, hogy szeretlek is, kedvellek is benneteket, athéni férfiak, engedelmeskedni azonban inkább fogok az istennek, mint nektek, és amíg csak lehelek és képes vagyok rá, nem hagyom abba a bölcselkedést, sem azt, hogy ne intsem és ne világosítsam fel, akivel csak éppen találkozom közületek, a szokott módon eképen szólva hozzá: „Ejnye, te legderekabb ember, athéni polgár vagy, a bölcsességben és hatalomban legnagyobb és legkiválóbb város polgára; nem szégyelled hát, hogy mindig csak a vagyonod lehető legnagyobb gyarapítására van gondod, meg hírnevedre, megbecsültetésedre, de a belátásról, az igazságról és arról, hogy lelkedet a lehető legjobbá tedd, nem is gondoskodol, nem is gondolkodol?" Ha pedig valamelyikőtök ellentmondana és azt állítaná, hogy ő igenis törődik ezzel, akkor nem bocsátom el rögtön, nem is távozom mellőle, hanem kikérdezem, megvizsgálom, cáfolgatom, és ha úgy látom, nincs birtokában az erénynek, de állítja, hogy igen, ak-

kor össze is szidom, hogy a legtöbbet érő dolgokat legkevesebbre becsüli, a silányabbakat pedig többre. Ezt fogom tenni ifjúval, öreggel, akivel csak találkozom, idegennel is, városbelivel is, de veletek, városbeliekkel, még inkább, annyival, amennyivel származásotoknál fogva közelebb álltok hozzám. Mert tudjátok meg, hogy az isten parancsolja ezt, nekem pedig meggyőződésem, hogy nem is volt még a városban számotokra nagyobb jótétemény, mint ez az én istennek tett szolgálatom. Mert nem másban fáradozom, mikor köztetek járok, mint abban, hogy ifjatokat-öregeteket meggyőzzem: ne törődjék előbb, és ne is olyan buzgón, testével, vagyonával, mint a lelke lehető legjobbá tételével; mondván, hogy nem a vagyonból lesz az erény, hanem az erényből a vagyon és minden más jó az ember számára, a magánéletben is, a közéletben is. Ha ezt mondván megrontom az ifjúságot, akkor lehet, hogy az ilyen beszédek ártalmasak; ha pedig azt állítja valaki, hogy másról beszélek és nem ilyesmiről, annak a szava semmit sem ér. Mindehhez még hozzátenném, athéni férfiak, akár hallgattok Anütoszra, akár nem, akár elbocsáttok, akár nem, hogy én semmiképpen sem fogok másképp cselekedni, még akkor sem, ha százszor kell is meghalnom.

XVIII. De ne zajongjatok, athéni férfiak, hanem maradjatok meg annál. amire kértelek benneteket, hogy ne zajongjatok a szavaim miatt, hanem hallgassatok meg; hiszen, úgy gondolom, még hasznotokra is válik, ha meghallgattok. Mert egyet-mást még el kell mondanom, amire valószínűleg lármázni fogtok: de kérlek, ne tegyétek mégse. Tudjátok ugyanis meg: ha engem, aki ilyen vagyok, mint amilyennek mondom magamat, kivégeztettek, nem annyira nekem árttok vele, mint magatoknak, mert nekem ugyan nem árthat sem Melétosz, sem Anütosz. Nem is tehetné meg, mert gondolom, nem isteni jog szerint való dolog, hogy a derekabb embernek a silányabb árthasson. Bizonyára megöletheti, vagy száműzetheti, vagy megfoszthatja polgári jogaitól; ezeket ő is meg más is nyilván nagy bajnak tartja, én azonban nem. Sokkal nagyobb bajnak tartom azt cse-

lekedni, amit ő tesz most: egy ember igazságtalan megölését megkísérelni. Most tehát, athéni férfiak, nagyonis távol állok attól, hogy, mint ahogyan vélnék, magamat védelmezzem, hanem titeket védelmezlek: ne vétkezzetek az isten ajándéka ellen azzal, hogy engem elítéltek. Mert ha engem kivégeztettek, nem egykönnyen találtok egy más ilyen embert, akit, ha ez nevetségesen hangzik is, egyenesen úgy küldött városotokra az isten, mint valami nagy nemes paripára, mely éppen nagysága miatt meglehetősen lomha és rászorul arra, hogy egy bőgöly felébressze. Úgy vélem, ilyesvalaminek rendelt az isten a város számára engem, aki benneteket külön-külön ébresztgetni, buzdítani és korholni egész nap soha meg nem szűnök, hanem mindig a nyakatokon ülök. Más ilyen ember nem egykönnyen kerül majd számotokra, férfiak; ezért, ha rámhallgattok, meg fogtok kímélni. Lehet, hogy mint a felriasztott szundikálók, haragotokban felémcsaptok és, Anütoszra hallgatva, könnyen meg is öltök, de azután az egész hátralevő életet alva tölthetitek, hacsak az isten nem gondoskodik rólatok és nem küld hozzátok másvalakit. Hogy én valóban olyasvalaki vagyok, akit isten adott a városnak, a következőkből vehetitek észre: nem vall emberi észjárásra az, hogy én a magam dolgaival egyáltalán nem törődtem, és immár annyi éven át tűrtem házi ügyeim elhanyagolását, de a ti dolgaitokban mindig tevékenykedtem és külön-külön fölkeresve benneteket, mint apátok vagy bátyátok buzdítalak, hogy az erénnyel törődjetek. És ha még ebből hasznot húztam volna vagy bér fejében intettelek volna, még volna magyarázata a dolognak. Most azonban magatok is látjátok, hogy minden mással oly szégyentelenül vádolgató vádlóim ekkora szemtelenségre mégsem vetemedtek, nem állították, tanút sem léptettek fel rá, hogy én valaha valakitől is fizetséget kértem vagy követeltem volna. De én, úgy gondolom, eléggé hiteles tanút léptetek föl rá, hogy igaz, amit mondok: a szegénységemet.

XIX. Talán különösnek látszik, hogy magánúton mindenkihez elmegyek, tanácsokat adok és sokat fáradozom, nyilvánosan

azonban nem merek a sokaságotok előtt fellépni és a városnak tanácsot adni. Ennek pedig az az oka, amiről engem már sokhelyütt és gyakran hallottatok beszélni, hogy bennem egy isteni, egy démoni hang szokott megszólalni, ugyanaz, amelyről vígjátéki csúfolódással Melétosz is megemlékezik a vádiratában. Már gyermekkorom óta megvan bennem ez a szózat és ahányszor csak megszólal, mindig lebeszél arról, amit tenni szándékozom, rábeszélni pedig soha nem beszél rá. Ez az, ami ellene szegül annak, hogy nyilvános szereplésre adjam magamat. És, azt hiszem, nagyon jól teszi, hogy ellene szegül: mert tudjátok meg, athéni férfiak, hogyha én már régen megkíséreltem volna az államügyekben való nyilvános szereplést, már régen elpusztultam volna és sem nektek nem tudtam volna használni, sem magamnak. Ne haragudjatok rám, ha kimondom az igazat: nem is lehetséges, hogy biztonságban maradhasson bármely ember, aki akár veletek, akár bármilyen más sokasággal nemesen szembeszáll és megakadályozza azt a sok igazságtalanságot és törvénytelenséget, ami a városban történik, — hanem szükséges, hogy az igazságért valóban harcoló ember, ha csak rövid időre is biztonságban akar maradni, magánéletet és ne államférfiúi életet éljen.

XX. Nagy bizonyságot nyujthatok nektek erre, nem szavakat, hanem, amiket becsültök: tetteket. Halljátok hát, mi történt velem, hadd tudjátok meg, hogy én a haláltól való félelemben senkinek sem szoktam engedni az igazság ellenére, viszont, minthogy nem engedek, könnyen el is pusztulhatok. Talán terhes és törvényszéki beszédbe illő, amit mondok, de igaz. Én, athéniak, soha semmi más tisztséget nem viseltem a városban, a tanácsnak azonban tagja voltam. És éppen a mi törzsünkön, az Antiokhisz törzsön volt a prütania sora, mikor azt a tíz hadvezért, aki a tengeri ütközetben elesetteket nem szedette össze, együttesen akartátok elítélni, törvényellenesen, mint ahogyan később mindannyian be is láttátok. Akkor a prütaniszok közül egyedül én szegültem ellenetek, nehogy törvényellenest cselekedjetek, és ellene is szavaztam. És bár a rétorok ké-

szen álltak, hogy följelentsenek és elvezettessenek és magatok is ezt követeltétek kiabálva, úgy gondolkoztam, hogy inkább a törvény és igazság oldalán várom be a veszélyt, semhogy csak azért, mert a börtöntől vagy a haláltól félek, veletek tartsak, mikor jogtalanságot akartok elkövetni. Ez még a nép uralma idején történt; mikor pedig megalakult az oligarchia, akkor az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hivatott és elrendelte, hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Sok másnak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek minél több embert bűntársukká tenni. És hát ekkor sem szóval, hanem tettel bizonyítottam be, hogy én a halállal, ha nem volna parasztos így mondanom: egy fikarcnyit sem törődöm, de hogy semmi igazságtalanságot, semmi gonoszságot ne kövessenek el, azzal aztán mindennél inkább. Engem az az uralom, akármilyen hatalmas volt, meg nem félemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessek el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem. És talán meg is halok emiatt, ha az az uralom akkor hirtelen meg nem bukik. Erre sok tanum lesz előttetek.

XXI. Azt hiszitek hát, hogy ennyi ideig élhettem volna, ha résztveszek a nyilvános életben és úgy veszek részt, mint derék emberhez méltó: az igazságnak segítek és mint ahogyan kell is, ezt becsülöm a legtöbbre? Távol áll ez a valóságtól, athéni férfiak: nemcsak én nem, hanem egyetlen más ember sem. Márpedig én egész életemben ilyen vagyok, nyilvános szereplésemben is, ha ugyan tettem valamit, ilyennek látszom majd: soha senkivel szemben nem tágítottam az igazság oldaláról, sem mással, sem azokkal szemben, akiket rágalmazóim tanítványaimnak mondanak. Tanítója soha senkinek nem voltam; de ha valaki meg akarta hallgatni, mit beszélek és hogyan végzem hivatásomat, akár fiatal volt, akár öreg, ezt senkitől sem sajnáltam; és nem úgy van, hogy csak akkor beszélek, ha pénzt kapok érte, ha pedig nem, akkor nem; hanem gazdagnak-szegénynek egyaránt kész vagyok felelni, ha kérdezni akar; an-

nak is, aki válaszolgatva kívánja meghallgatni, amit mondok. Hogy azután ezek közül valaki derék emberré válik vagy sem, azért én, igazság szerint, a felelősséget nem vállalhatom, hiszen soha senkinek tanítást nem ígértem, nem is tanítottam. Ha pedig valaki azt állítja, hogy tőlem valaha is külön tanult vagy hallott olyasvalamit, amit a többiek is valamennyien nem hallottak, jól tudjátok meg, hogy nem mond igazat.

XXII. Dehát miért örülnek némelyek, ha velem hosszabb ideig együttlehetnek? Hallottátok már, athéni férfiak, a teljes igazságot mondtam: szívesen hallgatják, mikor olyan embereket vizsgálgatok, akik bölcsnek tartják magukat, pedig nem azok. Hiszen ez nem is mulatság nélkül való. Számomra ezt a foglalatosságot, mint mondtam, az isten rendelte, jóslatokkal, álomképekkel és minden módon, ahogyan csak valaha is valami cselekedetet embernek az isteni végzés megszabott. Mindez, athéniak, igaz és könnyen bebizonyítható. Mert ha én az ifjak egy részét megrontom, egy másik részét meg már meg is rontottam, akkor azoknak, akik érettebb korba jutva, rájöttek, hogy én nekik, míg ifjak voltak, valaha valami rossz tanácsot adtam, most fel kellene lépniök és bevádolniok engem, és megbüntettetniök. Vagy ha ők maguk nem akarnák tenni, akkor a hozzájuk tartozók közül valakinek, apjuknak vagy testvéruknek vagy más rokonuknak kellene most emlékezniök, hogy valaha valami rosszat szenvedtek tőlem a rokonaik, és megbüntettetniök. Hiszen, amint látom, itt is vannak közülük sokan, legelőször is kortársam és démosztársam, ez a Kritón, ennek a Kritobúlosznak az apja, azután a szphéttoszi démoszból való Lüszaniász, ennek az Aiszkhinésznek az apja és még ez a képhiszoszi Antiphón, Epigenész apja — azután megint mások, akiknek testvérei voltak társaságomban: Níkosztratosz, Theozotidész fia, Theodotosz testvére — pedig Theodotosz már meghalt és nem kérheti érdekemben őt —; lám, itt van Paralosz, Démodokosz fia, akinek Theagész volt a testvére; íme, ez az Adeimantosz, Arisztón fia, akinek testvére ez a szintén jelenlevő Platón, és itt van Aiantodórosz, akinek ez az Apollodórosz a

testvére. Sok mást is meg tudnék nevezni, akik valamelyikére leginkább kellett volna, mint tanúra, Melétosznak beszédében hivatkoznia, de ha akkor el is felejtette, léptesse fel őket most. én nem fogom útját állani, és mondja meg, ha van ilyen bizonyítéka. Csakhogy éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjátok majd, férfiak, azt, hogy valamennyien készségesen tanuskodnak mellettem, „megrontójuk" mellett, rokonaik kártevője mellett, ahogyan Melétosz és Anütosz mondják. És maguknak a megrontottaknak még talán lehetne okuk, hogy védelmezzenek; de a meg nem rontott, már érettebb korú férfiaknak, az ő rokonaiknak mi más okuk lehet az én védelmezésemre, mint az a helyes és igazságos ok, hogy jól tudják: Melétosz hazudik, én igazat mondok.

XXIII. De legyen már elég, férfiak; körülbelül ez és talán még más ilyesmi az, amit védelmemre elmondhatok. Talán könnyen akad köztetek, aki bosszankodik, mert visszaemlékezik önmagára, mikor ennél a pörnél sokkal jelentéktelenebb pörben pörlekedve könnyek közt könyörgött és esdekelt a bírákhoz és, hogy mennél inkább szánakozzanak rajta, fölléptette kisgyermekeit és sok más rokonát és barátját — én pedig mindebből semmit sem teszek, noha veszedelem fenyeget, méghozzá amint látom, a legnagyobb. Könnyen lehet, hogy akad majd, aki ezt észrevéve, gőgösebben viselkedik irányomban és éppen ezek miatt ingerülten, úgy szavaz, ahogyan a haragja irányítja. Ha tehát valamelyikőtök így érez — bár én nem tartom méltányosnak, — de ha mégis így lenne, úgy látom, illendő, ha így szólok hozzá, hogy „nekem, te kiváló ember, bizonyára szintén vannak rokonaim, hiszen ez is Homérosz mondása, hogy

tölgytől, vagy sziklától én sem eredtem,

hanem emberektől, így hát vannak rokonaim is, fiaim is, athéni férfiak, hárman: egy már ifjú, kettő pedig még gyermek. Mindazonáltal egyiküket sem léptetem föl itt, hogy ezzel hozzátok felmentő szavazatért esdekeljek." Miért nem teszek semmi ilyesmit? Nem elbizakodottságból, athéniak, nem is azért, mintha benneteket megvetnélek. De míg az, hogy a halállal szemben

bátran viselkedem-e vagy nem, más kérdés, addig sem az én, sem a ti, sem az egész város tisztességéhez nem tartanám illőnek, hogy én, az én életkoromban, s annak a névnek — már akár jogos, akár jogtalan — birtokában bármi ilyesmit cselekedjem; hiszen a közvélemény is az, hogy Szókratész a többi emberektől különbözik valamiben. Az is csúnya lenne, ha közületek valaki, ki a közhit szerint bölcsességben, vitézségben, vagy bármilyen más erényben kitűnik, így viselkednék; pedig hát én gyakran láttam egyeseket, akik, mikor elítélték őket, bár azt hitték róluk, hogy érnek valamit, csodálatosan viselkedtek, mert úgy vélték, valami szörnyűséget szenvednek el, ha meghalnak — mintha csak halhatatlanságra számítottak volna, ha ti nem végzitek ki őket. Ezek, szerintem, szégyent hoznak a városra, olyannyira, hogy egy idegen azt mondhatja: az athéniak erényben legkitűnőbb emberei, akiket ők maguk emelnek hivatalokba és más tisztségekre, az asszonyoktól semmiben sem különböznek. Nem szabad tehát, athéni férfiak, ilyesmit tennünk nekünk, akik valamit tartunk magunkról, és ha mégis ezt tennők, nektek nem szabad megengednetek, hanem éppen azt kellene megmutatnotok, hogy sokkal szigorúbban elítélitek az ilyen szánalmas színjátékot bemutató embert, aki a várost nevetségessé teszi, mint azt, aki nyugodtan viselkedik.

XXIV. De a tisztesség hírétől függetlenül is, férfiak, igazságosnak sem tartom, hogy a bíróhoz könyörögjenek és az a könyörgőket mentse föl, hanem föl kell őt világosítani, és meg kell győzni. Mert nem azért ül a helyén a bíró, hogy az igazságot kegyelemből osztogassa, hanem azért, hogy az igazság szerint ítéljen. Hiszen meg is esküdött, hogy nem annak fog kedvezni, aki neki megtetszik, hanem a törvények szerint fog ítélkezni. Sem nekünk nem szabad tehát benneteket esküszegésre szoktatnunk, sem nektek hozzászoknotok, mert különben egyikünk sem viselkednék jámborul. Ne késztessetek hát, athéni férfiak, arra, hogy olyasmit cselekedjem előttetek, amit sem szépnek, sem igazságosnak, sem istenesnek nem tartok — különösen

pedig, Zeuszra bizony akkor nem, mikor éppen istentelenséggel vádol ez a Melétosz. Mert ha rábeszélnélek titeket és esdeklőseimmel eskütök megszegésére kényszerítenélek, akkor valóban arra tanítanálak, hogy ne higgyetek az istenekben és éppen védekezésemmel vádolnám csak magamat igazán, hogy nem hiszek istenekben. De szó sem lehet róla, hogy így legyen; mert hiszek bennük, athéni férfiak, méghozzá úgy, mint egyik vádlóm sem — most pedig rátok és az istenre bízom, hogy úgy ítéljetek fölöttem, ahogy számomra is a legjobbnak ígérkezik és számotokra is.

XXV. Hogy ne haragudjam, athéni férfiak, azért, ami megesett: hogy engem vétkesnek nyilvánítottatok, arra sok okom van. Nem is ért engem váratlanul, ami ért, sőt sokkal inkább csodálkozom a kétfelé eső szavazatok számán. Mert nem hittem volna, hogy ilyen kevésen múlik, hanem sokkal nagyobbat vártam. Most pedig úgy látszik, ha csak harminc szavazattal több esett volna a másik oldalra, föl volnék mentve. Melétosszal szemben, azt hiszem, már így is fölmentést nyertem és nemcsak fölmentést nyertem, hanem mindenki előtt világos, hogy ha Anűtosz és Lükón nem léptek volna föl vádlóimul, még ezer drachmás birságot is kellene fizetnie, mint olyannak, aki nem kapta meg a szavazatok ötödrészét.

XXVI. Halálbüntetést indítványoz tehát számomra ez az ember. Hagyján! Dehát én miféle ellenindítványt tegyek, athéni férfiak? Vagy világos, hogy csak azt kérjem, amit megérdemlek? Mit is hát? Milyen büntetést, vagy birságot érdemlek meg én azért, amiért meggyőződésem szerint egész életemben soha nem henyéltem, hanem ügyet sem vetettem semmire, amivel a legtöbb ember törődik, a vagyonszerzésre, a gazdálkodásra, a hadvezéri állásokra, népgyűlési szereplésre és más hivatalokra, vagy a városbeli összeesküvésekre és pártokra, mivel úgy gondoltam: sokkal tisztességesebb vagyok, semhogy épségben maradhassak, ha erre az útra térek; nem is tértem erre az útra, amelyen sem nektek, sem magamnak nem használhattam volna semmit, hanem mindenkit külön-külön fölkeresve, a legnagyobb jótéteményben részesítettelek, legalább én így hiszem, mert megkíséreltem mindegyikteket meggyőzni: ne törődjék semminemű

dolgával előbb, mielőtt önmagával nem törődik, hogyan lehet a lehető legderekabb és legokosabb; sem a város ügyeivel, míg magával a várossal nem törődik és minden más dologban is hasonlóképpen járjon el. Mi történjék tehát velem, ha ilyen vagyok? Mindenesetre valami jó, ti athéni férfiak, ha valóban érdemem szerint kell javaslatot tennem; mégpedig olyanféle jó, ami megillet engem. Mi illet hát meg egy szegénysorsú, jótevő férfiút, aki a közügyektől visszavonultan kénytelen élni, hogy benneteket buzdíthasson? Semmi más nem illetheti meg jobban, athéni férfiak, az ilyen embert, mint az, hogy a prütaneionban étkezzék; s őt még sokkal inkább megilleti, mint olyan valakit, aki közületek lóval, vagy kettős- vagy négyesfogattal Olümpiában győzelmet aratott. Mert az ilyen ember a boldogság látszatát adja nektek, én pedig valóban boldoggá teszlek; azután meg ő nem szorul rá az eltartásra, de én rászorulok. Ha tehát érdemem szerint kell megtennem indítványomat, akkor ezt ítélem: a prütaneionban való étkezést.

XXVII. Talán most is úgy találjátok, hogy ugyanúgy beszélek, mint az előbb a szánalomkeltésről és az esedezésről: elbizakodottan. De nem így áll a dolog, athéniak, hanem sokkal inkább a következőképen. Meggyőződésem, hogy senkinek szándékkal nem vétettem, bár benneteket erről meg nem győztelek, mert csak rövid ideig beszélgethettünk egymással. Hiszen, gondolom, ha nektek is, mint más népeknek, törvényetek volna rá, hogy a halálbüntetésről ne csak egy, hanem több napon át tanácskozzatok, meggyőztelek volna. Így viszont nem könnyű ilyen rövid idő alatt oly nagy rágalmakat kiirtani belőletek. De mivel meggyőződésem, hogy senkinek nem vétettem, távol állok attól, hogy magam ellen vétkezzem és kimondjam magamról, hogy büntetést érdemlek, sőt, hogy ki is szabjak valami büntetést magamra. Mert mitől való féltemben is tenném ezt? Talán, hogy ne szenvedjem azt a büntetést, amit Melétosz indítványozott számomra és amiről nem tudom sem azt, hogy jó, sem azt, hogy rossz? Ehelyett válasszak olyasmit, amiről jól tudom, hogy rossz és arra ítéljem magamat? Vajon hát

börtönre? Dehát mi értelme lenne az életemnek a börtönben, míg az ottani váltakozó elöljáróságot, a tizenegyeket szolgálnám? Vagy talán pénzbírságra és bebörtönzésre, míg ki nem fizetem? Ez számomra ugyanaz, mint amit előbb említettem, mert hiszen nincs vagyonom, amiből fizethetném. Vagy talán számkivetést indítványozzak? Hiszen ezt talán ti is helybenhagynátok. Ugyancsak ragaszkodnom kellene az élethez, ha olyan esztelen volnék, hogy ne tudnám meggondolni ezt: ti, noha polgártársaim vagytok, nem voltatok képesek elviselni az én társaságomat és beszédeimet, hanem olyan terhessé és gyűlöletessé váltak előttetek, hogy most íme szabadulni akartok tőlük — és mások majd könnyen fogják elviselni? Messze jár ez a valóságtól, athéni férfiak. Szép is lenne az életem, ha ilyenkorú ember létemre elhagynám hazámat és egyik városból a másikba vándorolva, és mindegyikből kiűzetve élnék. Jól tudom ugyanis, hogy bárhová érkezem, az ifjak mindenütt hallgatni fogják szavaimat, csakúgy, mint otthon. És ha őket elűzöm magamtól, akkor ők maguk űznek ki engem, rábeszélve erre az öregebbeket; ha pedig nem űzöm el, akkor apjuk és rokonaik teszik ezt velem, éppen őmiattuk.

XXVIII. De talán így szólhatna valaki: „Hát csendben és nyugton maradva, nem léssz képes élni, Szókratész, ha tőlünk távozol?" Ez az. amiről a legeslegnehezebb meggyőznöm némelyikteket. Mert ha azt mondom, hogy ez annyi, mint nem engedelmeskedni az istennek és hogy ezért lehetetlen nyugton maradnom, nem hiszitek el nekem, mintha csak gúnyolódnám. Ha pedig azt mondom, hogy az ember számára éppen ez a legfőbb jó: hogy naponként az erényről és más olyan dolgokról beszélgethet, amilyenekről engem hallottatok társalogni, mikor magamat és másokat vizsgáltam, és hogy a vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet, ha ezt mondom, ezt mégúgyse hiszitek el nekem. Pedig hát, férfiak, így áll a dolog, ahogy mondtam, csakhogy erről benneteket meggyőzni nem könnyű feladat. És én nem is szoktam hozzá, hogy magamat valami rosszra érdemesnek tartsam. Ha volna vagyonom, pénzbüntetést

javallanék, akkorát, amekkorát ki tudnék fizetni: hiszen ebből semmi károm sem lenne. Így azonban — tudjátok, hogy nincs, hacsak nem akartok annyira ítélni, amennyit ki is tudnék fizetni. Talán tudnék fizetni nektek egy ezüst minát: ekkora összeget indítványozok tehát. Ez a Platón itt, athéni férfiak, és Kritón, meg Kritobúlosz, meg Apollodórosz, arra bíztatnak, hogy harminc minát ajánljak — ők majd kezeskednek. Ennyit ajánlok hát, és ők számotokra elég megbízható kezesek lesznek az ezüstökért.

XXIX. Nem valami hosszú idő miatt keveredtek, athéni férfiak, rossz hírbe és vonjátok magatokra annak a vádját, aki szidalmazni akarja a várost, hogy megoltétek Szókratészt, a bölcs férfiút; mert ha nem vagyok is bölcs, annak neveznek majd engem, akik titeket szidalmazni kívánnak. Ha csak rövid ideig vártatok volna, önmagától bekövetkezett volna, amit akartok: hiszen látjátok a koromat, milyen előrehaladott már az életben, milyen közel van a halálhoz. Nem mindannyiotoknak mondom ezt, csak azoknak, akik halálomra szavaztak. És ugyancsak nekik mondom még a következőket is: valószínűleg azt hiszitek, férfiak, hogy azért vesztem el, mert híjával voltam a bizonyító érveknek, amelyekkel meggyőzhettelek volna benneteket, ha úgy véltem volna, hogy bármit el kell követnem és mondanom kell mindent, csakhogy az elítélés elől megmeneküljek. Távol áll ez a valóságtól. Elvesztem, mert híjával voltam nem ám a bizonyító érveknek, hanem a vakmerőségnek és szemtelenségnek. És olyanokat nem akartam mondani, amit a legszívesebben hallgattatok volna, míg én sírok, jajveszékelek és mindenféle mást teszek és mondok, ami véleményem szerint méltatlan lett volna hozzám, de amit másoktól mindig hallani szoktatok. De előbb sem tartottam megengedhetőnek, hogy a veszély miatt valami szabad emberhez méltatlant cselekedjem, és most sem bánom, hogy úgy védekeztem, ahogyan védekeztem, hanem sokkal szívesebben választom az ilyen védekezés után a halált, mint az olyan után az életbenmaradást. Mert sem porben, sem háborúban, sem nekem, sem senki másnak nem szabad csak azon mesterkednie, hogy a halált bármi módon is, de kikerülje. Hiszen a csatákban is gyakran világos, hogy

könnyen kikerülheti az ember a halált, ha fegyvereit elhányja, vagy ha esdekelni kezd üldözőihez; és sok más eszköz is van még mindenféle veszedelemben arra, hogy az ember a halál elől megmeneküljön, ha elég vakmerő mindent tenni és mondani. Hiszen nem is ez a nehéz, férfiak, megmenekülni a haláltól, sokkal nehezebb megmenekülni a bűntől. Hisz ez a halálnál fürgébben fut. Így engem, aki lassújárású vagyok és öreg, a lassabban futó ellenség ért utol, vádlóimat pedig, mivel fiatalok és fürgék, a gyorsabban futó: a gonoszság. Én innen úgy távozom majd, mint akit ti halálos ítélettel marasztaltatok el, ezek pedig úgy, mint akiket az Igazság marasztalt el a gonoszság és jogtalanság vétkében. Én is megmaradok az ítéletem mellett, ők is a maguké mellett. Mindennek bizonyára így kellett történnie és hiszem, hogy helyesen van így.

XXX. Most pedig a jövőt szeretném megjósolni nektek, elítélőim; hiszen ott állok már, ahol az emberek leginkább szoktak jósolgatni: a halál pitvarában. Kijelentem, férfiak, akik engem megöltök, hogy halálom után rögtön elér benneteket a megtorlás, mely — Zeuszra! — sokkal súlyosabb lesz, mint ez a halálbüntetés. Azért míveltétek ezt velem, mert azt hittétek: megszabadultok attól, hogy életetekről számot adjatok; de azt állítom: éppen az ellenkezője történik majd veletek. Még többen lesznek a számonkérők, kiket eddig én tartóztattam és ti nem vettétek őket észre; és annyival terhesebbek, amennyivel fiatalabbak; ti pedig mégjobban bosszankodtok majd. Ha azt hiszitek, hogy egyesek megölésével valakit is meggátoltok abban, hogy helytelen életetekért korholjon titeket, nem jól gondolkoztok. Mert az ilyen megszabadulás nem is lenne szép, de nem is lehetséges; legszebb és legkönnyebb az a másik: nem a mások megakadályozása, hanem a magatok előkészítése, hogy a lehető legderekabbak legyetek. És tőletek, akik a halálomra szavaztatok, ezzel a jóslattal el is válok.

XXXI. A fölmentésemre szavazókkal pedig szíves-örömest elbeszélgetnék még erről a most történt dologról, míg a tisztvise-

lőknek még egyéb elfoglaltságuk lesz és amíg nem indulok oda, ahol majd meg kell halnom. Tehát, férfiak, maradjatok addig még velem. Semmi sem gátolja, hogy elbeszélgessünk egymással, míg van időnk. Nektek ugyanis, mint barátaimnak, föl szeretném tárni, hogy mi jelentősége van annak, ami most velem történt. Velem ugyanis, bírák — mert azt hiszem, titeket joggal nevezlek bíráknak, mikor így szólítalak — valami csodálatos dolog történt. Az a megszoktam jósige, a daimonion szava, egészen idáig mindenkor nagyon sűrűn jelentkezett és a legkisebb dologban is ellenem szegült, ha valamit nem helyesen akartam cselekedni; most pedig olyasvalami történt velem, mint magatok is láthatjátok, amiről azt gondolhatná valaki, hogy a legnagyobb baj, és amit annak is szokás tartani. Velem pedig sem korareggel, mikor hazulról eltávoztam, nem szállt szembe az isten jeladása, sem mikor itt a törvényszék elé léptem, sem beszédközben soha, mikor valamit mondani akartam. Más beszédeimben bizony sokszor a szó közepén állított meg; most azonban az egész tárgyalás alatt sem tetteimben, sem szavaimban nem ellenkezett velem. Mit gondolok, mi ennek az oka? Megmondom nektek: úgy látszik, ami most velem történt, valami jó dolog és eszerint nem lehet igazunk nekünk, valahányan csak úgy véljük, hogy a halál rossz. Nagy a bizonyságom erre: lehetetlen, hogy a megszokott jel ne szegült volna ellenem, ha nem lett volna jó, amit tenni készültem.

XXXII. De hogy valóban erősen remélhetjük, hogy a halál valami jó, azt megérthetjük a következőkből is. Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig — ahogyan mondogatni szokták — abból, hogy a lélek itteni helyét egy más hellyel váltja fel és máshová költözik. És ha semmi érzéklése sincs, hanem olyan, mint az álom, amelyben alvás közben még álomképeket sem látni, hiszen akkor csodálatos nyereség a halál. Mert úgy hiszem, ha valakinek ki kellene választania azt az éjszakát, amelyben úgy aludt, hogy még álomképet sem látott, azután élete többi éjszakáját és napját

e mellé az éjszaka mellé állítva, meg kellene fontolnia és meg kellene mondania, hány napot és éjt töltött már el életében kellemesebben és jobban, mint ezt az éjszakát — akkor, úgy gondolom, nemcsak valamely közönséges ember, hanem maga a nagy király is úgy találná, hogy a többihez képest nagyon könnyen meg lehet azokat a napokat és éjeket számlálni. Ha tehát ilyen a halál, én bizony nyereségnek mondom: mert így egész ideje nem tűnik többnek, mint egyetlen éjszakának. Ha pedig a halál valamiféle elköltözés innen, egy másik helyre és igaz, amit mondanak, hogy ott vannak mind a megholtak, akkor mi lehetne ennél nagyobb jó, bírák? Mert ha valaki Hádész országába ér és megszabadulva az itteni állítólagos bíráktól, megtalálja majd ott az igazi bírákat, akikről azt tartják, hogy ott ítélkeznek, Mínószt, Rhadamanthüszt, Aiakoszt, Triptolemoszt és mind a többi félistent, aki életében igazságos volt, vajon lehet-e rossz ez az átköltözés? Vagy azt, hogy együtt lehettek Orpheusszal, Músaiosszal, Hésziodosszal meg Homéroszszal, ugyan mennyiért nem adnátok sokan? Én legalább még többször is szívesen meghalok, ha mindez igaz, mert számomra éppen csodálatos lenne ott a társalgás, valahányszor csak találkozom Palamédésszal meg Telamón fiával, Aiásszal, vagy más egykoriakkal, akik igazságtalan ítélet következtében haltak meg és összehasonlítom az én esetemet az övékkel, úgy gondolom, ez nem lenne öröm nélkül való. Hát még, ami a legnagyszerűbb lenne: úgy tölteni ott is időmet, hogy megvizsgálom az ottaniakat, éppúgy, mint az itteniekkel tettem, ki bölcs közöttük és ki az, aki csak képzeli, hogy bölcs, de nem az. Ugyan mennyiért nem adná az ember, bírák, ha megvizsgálhatná azt aki Trójában ama hatalmas sereget vezette, vagy Odüsszeuszt, vagy Szíszüphoszt, vagy még ezer meg ezer mást, férfit és nőt, akit még említhetne? Azokkal ott társalogni, együttlenni és őket megvizsgálni kimondhatatlan nagy boldogság lenne. Mert egészen bizonyos, hogy az ottaniak nem ölik meg az embert ilyesmiért, hisz a többi között még abban is boldogabbak az ott lévők az itteniéknél, hogy a hátralevő időben már halhatatlanok — ha igaz, amit mondani szoktak.

XXXIII. Tehát nektek is, bírák, jóreménységgel kell lennetek, ami a halált illeti és meg kell gondolnotok azt az egy bizonyos igazságot, hogy a jó emberrel nem történhetik rossz sem életében, sem halálában, és nem is feledkeznek meg az istenek az ő ügyeiről; az én dolgaim sem maguktól jutottak ilyen fordulathoz, hanem világos előttem, hogy jobb volt most már ez nekem így: holtnak lennem s szabadnak a bajoktól. Ezért is nem tartott vissza engem sehol az a jel és ezért is nem haragszom nagyon elítélőimre és vádlóimra. Ámbár ők nem eszerint a meggondolás szerint ítéltek el és vádoltak, hanem mert azt hitték, hogy ártanak vele, és azért megérdemlik a korholást. Egyet azonban még kérek tőlük: ha majd fiaim fölserdültek, őrajtuk álljatok bosszút, férfiak, szakasztott úgy bántsátok őket. mint ahogyan én bántottalak benneteket, ha látjátok, hogy pénzzel, vagy bármi mással inkább törődnek, mint az erénnyel. vagy azt hiszik, érnek valamit, pedig semmit sem érnek: korholjátok akkor őket, úgy mint benneteket én, hogy nem azzal törődnek, amivel kell s hogy úgy vélik, érnek valamit, pedig semmirekellők. Ha ezt teszitek, igazságos dolgot szenvedek el tőletek én is, a fiaim is.

De ideje már, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni: de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.

KRITÓN

I. SZÓKRATÉSZ. Miért jöttél ilyen korán Kritón? Vagy nincs még nagyon korán?

KRITÓN. Dehogyisnem.

SZÓKRATÉSZ. Mégis, milyen tájt?

KRITÓN. Dereng a hajnal.

SZÓKRATÉSZ. Csodálom, hogy a börtönőr olyan készséggel hallgatott rád.

KRITÓN. Jó ismerősöm ő már, Szókratész, mivelhogy gyakran járok ide, és még némi ajándékot is kapott tőlem.

SZÓKRATÉSZ. Imént érkeztél csak, vagy már régen?

KRITÓN. Meglehetősen régen.

SZÓKRATÉSZ. Hát akkor miért nem ébresztettél fel rögtön, miért ültél mellettem csendben?

KRITÓN. Nem, Zeuszra, Szókratész, én magam sem akarnék ekkora szomorúságban álmatlanul virrasztani. És rajtad is már rég csodálkozom, látva, milyen édesen alszol; és szándékosan nem ébresztettelek föl, hogy mennél kellemesebben töltsd el az idődet. Hiszen ezelőtt is, egész eddigi életünk folyamán sokszor boldognak tartottalak a jellemed miatt, de a leginkább e most rád váró szerencsétlenség alkalmából, hogy ezt milyen könnyen és szelíden viseled.

SZÓKRATÉSZ. Hát hiszen, Kritón, hiba is volna, ha valaki ennyi idős létére bosszankodnék, ha életét végre már be kell fejeznie.

KRITÓN. Mégis, Szókratész, más hasonló korúakat is ér ugyanilyen csapás, és a koruk nem óvja meg őket attól, hogy ne bosszankodjanak a rájuk váró sors miatt.

SZÓKRATÉSZ. Meglehet. Dehát miért jöttél ilyen korán?

KRITÓN. Nehéz hírt hozok, Szókratész; nem számodra, ahogyan nekem tűnik, hanem számomra és minden barátod számára súlyos és szomorú hírt, melyet én, úgy érzem, a legnehezebben viselek el.

SZÓKRATÉSZ. Milyen hírt? Talán a hajó érkezett meg Déloszból, melynek érkeztével meg kell halnom?

KRITÓN. Nem érkezett ugyan meg, de azt hiszem, még ma megérkezik, mint ahogy néhányan jelentik nekem, akik Szúnionból érkeztek, és a hajót ott hagyták. Ebből a hírből világos, hogy ma érkezik, és ezért holnap kell, Szókratész, befejezned az életedet.

II. SZÓKRATÉSZ. Ám legyen, Kritón, jószerencsével. Ha így tetszik az isteneknek, így legyen. De mégse hinném, hogy ma már megérkezik.

KRITÓN. Miből következteted.

SZÓKRATÉSZ. Megmondom. A hajó megérkezését követő napon kell ugyanis meghalnom.

KRITÓN. Így mondják, akik efelől döntenek.

SZÓKRATÉSZ. Nem a mai napon várom tehát az érkezését, hanem az ezutánin. Ezt egy álomképből következtetem, amelyet ma éjjel kevéssel ezelőtt láttam; és így könnyen lehet, hogy a legjobbkor nem ébresztettél föl.

SZÓKRATÉSZ. Úgy tűnt nekem, hogy gyönyörű és szépalakú asszonyalak közeledik felém, fehér ruhát visel, megszólít és ezt mondja: „Szókratész —

harmadnapra a sűrü-rögű Phthíába elérsz majd."

KRITÓN. És mi volt az az álomkép?

KRITÓN. Különös álomkép ez, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. De viszont világos, amennyire én látom, Kritón.

III. KRITÓN. Nagyonis, úgy látszik. Hanem, te különös Szókratész, még akár most is engedelmeskedj nekem és mentsd meg magad; mert engem, ha te meghalsz, nemcsak egyetlen csapás ér, hanem azonkívül, hogy ilyen barátot veszítek, ami-

lyenre sohatöbbé nem találok, még sokak előtt, akik engem és téged nem ismernek eléggé, olyan színben tűnök majd föl, mint aki, mikor meg lehetett volna menteni téged, ha hajlandó lettem volna pénzt áldozni rá, ezt elmulasztottam. És hát mi lehet csúnyább hír ennél, mintha valaki abban a hírben áll, hogy többre becsüli a pénzt, mint barátait? Mert a tömeg nem hiszi majd, hogy te magad nem akartál innen elmenni, noha mi buzdítottunk rá.

SZÓKRATÉSZ. Dehát mi gondunk nekünk, derék Kritónom a tömeg véleményével? A derekak ugyanis, akikkel méltóbb törődnünk, úgy látják majd ezeket a dolgokat, ahogyan valóban történtek.

KRITÓN. De látod, Szókratész, hogy kénytelenek vagyunk a tömeg véleményével is törődni. Mert ami most történik, mutatja, hogy képes ám a tömeg nem is a legkisebb rosszat okozni, hanem közel a legnagyobbat, ha valakit megrágalmaznak előtte.

SZÓKRATÉSZ. Bárcsak képes volna a tömeg, Kritónom, a legnagyobb rosszat okozni, mert akkor képes volna a legnagyobb jót is okozni, és így jól volna; de valójában nem képes egyikre sem; mert nem tud sem értelmes dolgot cselekedni, sem esztelenséget, hanem azt teszi mindig, amibe éppen botlik.

IV. KRITÓN. Ám legyen; de ezt mondd meg nekem, Szókratész: talán csak nem miattam és a többi barátod miatt aggódva vigyázol, nehogy ha te innen elmenekülsz, a szükophanták majd nekünk okozzanak kellemetlenséget, mint akik téged innen kicsempésztünk, és kényszerüljünk egész vagyonunkat, vagy legalábbis nagy részét elveszíteni, vagy akár még valami mást is elszenvedni? Mert ha ilyesmitől félsz, ne törődj vele; mert igazságos az, hogy téged megmentve kitegyük magunkat ennek a veszedelemnek, sőt, ha kell, ennél nagyobb veszedelemnek is. Tehát hallgas rám és ne tégy másképp.

SZÓKRATÉSZ. Ettől is tartok, kedves Kritón, és sok mástól is.

KRITÓN. De hát ettől igazán ne félj; mert hiszen nem is nagy az az összeg, aminek fejében egyesek hajlandók téged megmenteni és kivezetni innen. Meg azután nem is látod, hogy milyen könnyen megvesztegethetők ezek a szükophanták, s hogy nem is kell rájuk olyan sok pénzt szánni? Számodra elég is lesz az én vagyonom, mint gondolom, bőségesen. Ha pedig énrám van gondod és nem akarod az enyémet elkölteni, vannak itt vendégek, akik készek a költségeket viselni; egy pedig hozott is magával éppen erre a célra elég pénzt: a thébai Szimmiász; azután kész rá Kebész is és még sokan mások. Így hát, mint mondom, sem ettől tartva ne fáradj bele a magad megmentésébe, se az ne kedvetlenítsen el, amit a törvényszék előtt mondtál, hogy nem tudod, innen eltávozva mitévő légy magaddal: mert hiszen sokhelyütt, máshol is, ahová csak megérkezel, szeretnek majd téged; ha Thesszaliába óhajtasz menni, vannak ott vendégbarátaim, akik téged nagyrabecsülnek és biztonságot nyújtanak neked, hogy senki se zaklasson a thesszaliaiak közül.

V. Azután meg, Szókratész, úgy látom, nem is igazságos dolgot kísérelsz meg, mikor ki akarod magad szolgáltatni, noha megmenekülhetnél; és sietteted, hogy olyasmi történjék veled, amit az ellenségeid siettetnének és siettettek is, akik el akarnak pusztítani. Mindezeken felül, úgy látom, fiaidat is elárulod, mert noha végig gondoskodhatnál róluk és fölnevelhetnéd őket, itthagyod és elmégy, és felőled azt tehetik, ami éppen a részükül jut; a részükül pedig, mint várható, olyasmi jut majd, ami árvaságukban szokott történni az árvákkal. Vagy nem kell gyermekeket nemzeni, vagy végig kell kísérni őket az életen, gondoskodni róluk és fölnevelni őket; te azonban, úgy látom, a legkönnyebbet választod; pedig azt kell ám választani, amit a jó és derék férfi választana, annak, aki mindig mondogatja, hogy egész életében az erényre van gondja; így azonban miattad is és magunk miatt, a barátaid miatt is szégyenkezem, mert majd még úgy látszik: mindez, ami veled történik, a mi gyávaságunk miatt történik, a per megkezdése

is a törvényszék előtt, hogy megjelentél ott, noha lehetett volna nem megjelenned, azután a tárgyalás menete, ahogy lejátszódott, és végül az egész ügynek ez a szinte nevetséges befejezése, úgy látszik majd, a mi silányságunk és gyávaságunk miatt történhetett meg, akik nem mentettünk meg téged, sem te magadat, noha lehetett volna, és megtehettük volna, ha csak valamit is értünk volna. Mindezeket, Szókratész, vedd tekintetbe, nehogy a rosszal együtt még csúfság is származzék rád és ránk. Szánd hát el magad, de már nem is az elszánásnak van itt az ideje, sokkal inkább annak, hogy már elszánt légy, a szándék pedig csak egy lehet: a mai éjszakán mindennek meg kell történnie. Ha pedig késlekedünk, többé már el nem végezhető és lehetetlen. Tehát, Szókratész, mindenképen hallgass rám és nehogy másképp cselekedj.

VI. SZÓKRATÉSZ. Kedves jó Kritón, buzgalmad sokra érdemes, ha valamilyen igazság is van benne; ha azonban nincs: mennél nagyobb, annál terhesebb. Meg kell ugyanis vizsgálnunk, vajon ezt kell-e tennünk, vagy nem: minthogy én nemcsak most, hanem mindig olyan voltam, hogy semmi másra nem hallgattam, csak arra az érvre, amely ha a dolgot megfontoltam, előttem legjobbnak tűnt. És azokat a beszédeket, amelyeket ezelőtt mondtam el, sehogyansem tudom most elvetni azért, mert ez történik velem, ami történik, hanem csak: nem ugyanolyanoknak látszanak előttem, és ugyanazokat tisztelem és becsülöm most is, mint azelőtt, amelyeknél jobbakat ha nem vagyunk képesek mondani most, tudd meg, hogy nem engedek neked, még akkor sem, ha a tömeg hatalma a mostaniaknál még többel is ijesztgetne bennünket, mint a gyermekeket mumussal: bilincseket, kivégzéseket, vagyonelkobzásokat mérve ránk. Hát hogyan vizsgálhatnók meg ezt a kérdést a leghelyesebben? Vagy legelőször arra az érvre emlékezzünk, amelyet te említesz, a vélemények felől, vajon helyesen mondottuk-e mindannyiszor, vagy nem, azt, hogy vannak vélemények, amelyekre ügyelnünk kell és vannak vélemények, amelyekre nem; vagy mielőtt engem halálraítéltek, helyesen mond-

tuk, most azonban kiderült, hogy csak úgy a beszéd kedvéért mondtuk, és csak gyermekjáték volt és bolondozás valójában? Mert én bizony szeretném megvizsgálni, Kritónom, veled együtt, vajon valamennyire is másnak tűnik-e előttem most, hogy ilyen állapotban vagyok, vagy ugyanannak, s hogy vessük-e el, vagy engedelmeskedjünk neki. Azt hiszem, olyasmit mondtak mindig azok, akik úgy gondolták, hogy mondanak is valamit, amit én is mondottam most, hogy a vélemények közül, amelyeket az emberek hangoztatnak, egyeseket sokra kell becsülni, másokat meg nem. Az istenekre, Kritón, nem gondolod, hogy ezt helyesen mondják? Hiszen neked, amennyire e feltevést emberi számítás megengedi, nem kell holnap meghalnod és nem vezet félre ilyen fenyegető csapás; vizsgáld csak meg: nem megfelelő számodra az az állítás, hogy az embereknek nem minden véleményét kell becsülni, hanem egyeseket igen, másokat azonban nem? És nem is mindenkiét, hanem egyesekét igen, másokét pedig nem? Mit mondasz? Ezt nem helyesen állítottuk?

KRITÓN. De, helyesen.

SZÓKRATÉSZ. És, ugye, a jókat kell becsülni, a rosszakat nem?

KRITÓN. Igen.

SZÓKRATÉSZ. S a jók nem az okosak véleményei-e és a rosszak nem az esztelenekéi?

KRITÓN. Dehogynem.

VII. És figyelj csak, más ilyesmiről mit mondtunk? A tornászó és evvel foglalkozó férfi vajon minden ember dícséretével, szidalmával és véleményével törődik-e, vagy csak annak az egynek a véleményével, aki történetesen orvos vagy nevelő.

KRITÓN. Csak annak az egynek a véleményével.

SZÓKRATÉSZ. Tehát azoktól a korholásoktól kell félnie és azoknak a dícséreteknek örülnie, amelyeket az az egy mond, és nem amelyeket a tömeg.

KRITÓN. Világos.

SZÓKRATÉSZ. Olyan módon kell tehát cselekednie és tornásznia, ennie és innia, ahogyan azt az az egy felügyelő és

hozzáértő látja helyesnek, és nem ahogyan a többiek mind együttvéve.

KRITÓN. Így van.

SZÓKRATÉSZ. Jó. Ha pedig annak az egynek nem engedelmeskedik és megveti az ő véleményét és dícséreteit, s a sokaknak és egyáltalán hozzá nem értőknek szavát tiszteli, vajon nem szenved-e el majd rosszat?

KRITÓN. Dehogyisnem.

SZÓKRATÉSZ. És mi lesz ez a rossz? Hová irányul és mijét támadja meg az engedetlennek?

KRITÓN. Világos, hogy a testét; ezt teszi ugyanis tönkre.

SZÓKRATÉSZ. Helyesen mondod. És hát a többi dolgokra vonatkozóan, Kritón, ugyanígy, hogy ne menjünk végig mindegyiken, ami az igazat és igaztalant, a csúnyát és a szépet, s a jót és rosszat illeti, amiről éppen most tanácskozunk, vajon a sokak véleményét kell követnünk és attól félnünk, vagy pedig az egyét, ha az hozzáértő, aki előtt szégyellnünk kell magunkat és jobban félnünk tőle, mint a többiektől együttvéve? S ha őt nem követjük, elpusztítjuk és bántalmazzuk magunkban azt, ami az igazságtól jobbá válik, az igazságtalanságtól pedig elpusztul. Vagy ilyesmi talán nincs bennünk?

KRITÓN. De igen, én legalábbis azt hiszem, Szókratész.

VIII. SZÓKRATÉSZ. S gondold meg, ha azt, ami az egészség által jobbá lesz, a betegség által pedig elpusztul, tönkretesszük, mert nem a hozzáértők véleményére hallgatunk, vajon érdemes-e élnünk, ha az elpusztult? Ez pedig, úgye, a test: vagy nem?

KRITÓN. De igen.

SZÓKRATÉSZ. Tehát érdemes élnünk nyavalyás és tönkrement testtel?

KRITÓN. Semmiképen.

SZÓKRATÉSZ. S hát akkor érdemes-e élnünk, ha az pusztul el bennünk, aminek az igazságtalanság árt, az igazság meg használ? Vagy hitványabbnak tartjuk a testnél azt, bármi lé-

gyen is ez bennünk, amivel az igazságtalanságnak és az igazságnak van dolga?

KRITÓN. Semmiképen.

SZÓKRATÉSZ. Akkor hát becsesebbnek?

KRITÓN. Nagyonis.

SZKÓRATÉSZ. Tehát nem azt kell nagyon megfontolnunk, kedvesem, mit mond majd rólunk a tömeg, hanem hogy mit mond az az egy, aki ért az igazsághoz és igaztalansághoz, és mit mond maga az igazság. És így legelőször is nem helyesen kezded, mikor azzal kezded, hogy a sokak véleményével kell törődnünk, ami az igazságosat, szépet, jó és ezek ellenkezőjét illeti. Dehát, mondhatná valaki, a sokak meg tudnak bennünket ölni.

KRITÓN. Ez bizony világos, ezt mondhatná, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. Igazad van. Hanem hát, csodálatos barátom, az az érv, amit most megtárgyaltunk, úgy tűnik nekem, ugyanaz maradt, mint ami azelőtt volt; hát most ezt a következőt vizsgáld meg, vajon megmarad-e számunkra vagy nem, hogy nem az életet kell a legtöbbre becsülnünk, hanem a jó életet.

KRITÓN. Ez is megmarad.

SZÓKRATÉSZ. S az, hogy a jó, a szép és az igaz egy és ugyanaz, marad, vagy nem marad?

KRITÓN. Marad.

IX. SZÓKRATÉSZ. Azokból kiindulva, amikben megegyeztünk, azt kell megvizsgálnunk, vajon igazságos-e, ha én megkísérlem innen a távozást annak ellenére, hogy az athéniak nem engednek el, vagy nem igazságos; és ha igazságosnak látszik, kíséreljük meg, ha pedig nem, hagyjunk föl vele. Azok a meggondolások pedig, amelyekről te beszélsz: a pénzköltés, a hír és a gyermekek nevelése felől, félek, hogy valójában nem mások. Kritón, mint azoknak a nézetei, akik olyan könnyen ölik meg az embert és könnyen föl is támasztanák, ha tudnák, minden meggondolás nélkül, a sokaság nézetei. Nekünk pedig, minthogy az ésszerűség így akarja, nem szabad mást vizsgálnunk mint azt, amiről most beszéltünk: vajon igazságos dolgot cselek-

szünk-e, ha pénzt és hálát adunk azoknak, akik engem innen kiszabadítanak, s ha magunk szabadulunk ki, vagy kiszabadítanak bennünket; vagy valójában igazságtalanságot követünk el, ha mindezt megtesszük; és ha majd úgy látszik, hogy ezeket jogtalanul követjük el, akkor nem kell számításba vennünk még azt sem, ha meg kell halnunk ittmaradásunk és nyugtonlétünk esetén, vagy akármi mást szenvednünk ahelyett, hogy igaztalanságot kövessünk el.

KRITÓN. Úgy érzem: helyesen beszélsz, Szókratész. Nézd hát meg, mit tegyünk.

SZÓKRATÉSZ. Vizsgáljuk, kedvesem, együtt, és ha valahol van valami ellentmondanivalód, mikor szólok, mondj ellent, és engedelmeskedni fogok neked; ha pedig ezt nem akarod, boldog barátom, hagyj föl avval, hogy olyan sokszor mondogatod nekem ugyanazt, hogy el kell nekem innen távoznom, noha az athéniak nem akarják; minthogy én sokra becsülöm, hogy csak miután téged meggyőztelek, cselekedjem mindezt, és ne kedved ellenére. Most pedig figyeld meg a vizsgálódás elejét, vajon eleget mond-e neked, és próbálj meg válaszolni a kérdésre, úgy, ahogyan leghelyesebbnek gondolod.

KRITÓN. Megkísérlem.

X. SZÓKRATÉSZ. Azt mondjuk, hogy semmiféleképen sem szabad szándékosan jogtalankodnunk, vagy azt, hogy egy bizonyosfajtaképen jogtalankodhatunk, máshogyan meg nem? Vagy pedig a jogtalankodás semmiképen sem jó, nem is szép, mint ahogyan ebben már ezelőtt is sokszor megegyeztünk? s amit az előbb is mondottunk? Vagy pedig mindazt, amiben ezelőtt megegyeztünk, ily rövid néhány nap alatt elszórjuk, és mi, Kritónom, ilyen öreg férfiak, akik oly régóta komolyan társalgunk egymással, nem láttuk magunkról, hogy semmiben sem különbözünk a gyermekektől? Vagy pedig mindennél inkább úgy van, ahogyan akkor mondottuk, akár helyesli a tömeg, akár ellenzi, és akár a mostaniaknál súlyosabb dolgokat kell elszenvednünk, akár szelídebbeket, mégis: a jogtalanko-

dás annak számára, aki jogtalankodik, mindenképen rossz és csúnya? Ezt mondjuk, vagy nem?

KRITÓN. Ezt mondjuk.

SZÓKRATÉSZ. Semmiképen sem szabad tehát jogtalankodnunk?

KRITÓN. Nem bizony.

SZÓKRATÉSZ. De még a jogtalankodásra sem szabad jogtalankodással felelnünk, mint ahogyan azt a tömeg véli, mivelhogy semmiképen sem szabad jogtalankodnunk.

KRITÓN. Úgy látszik, hogy nem.

SZÓKRATÉSZ. Hát aztán? Gonoszat tennünk szabad-e, Kritón, vagy nem?

KRITÓN. Bizonyára nem, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. No és? Gonoszat szenvedve gonosztettel felelni, ahogyan ezt a tömeg helyesnek mondja, vajon igazságos-e, vagy nem?

KRITÓN. Semmiképen.

SZÓKRATÉSZ. Mert hiszen, úgye, ha az emberekkel rosszat teszünk, ez az igazságtalanságtól semmiben sem különbözik.

KRITÓN. Igazat mondasz.

SZÓKRATÉSZ. Tehát nem szabad viszont-igazságtalankodnunk, sem rosszat tennünk egyetlen emberfiával sem, ha bármit szenvedünk is tőle. És vigyázz, Kritónom, mikor ezeket helyesled, hogy vajon nem a véleményed ellenére helyesled-e. Mert tudom, hogy kevesen vélekednek így és kevesen is fognak. Akik pedig így vélekednek és akik nem, azoknak nem egy a szándékuk, hanem szükségszerű, hogy kölcsönösen megvessék egymást, ha észreveszik egymás elgondolásait. Vizsgáld hát meg te is jól, vajon velem tartasz-e és te is így látod-e, és induljunk-e ki tanácskozásunkban ebből, hogy a helyesen élőnek sohasem szabad jogtalankodnia, de még viszont-jogtalankodnia sem, s még ha rosszat szenved is: nem szabad azzal védekeznie, hogy rossz cselekedettel válaszol; vagy pedig elpártolsz és már eleve nem tartasz velem? Mert énnekem már

régóta így teszik és most sem másképp, de ha te valahogyan másképp látod, mondd meg és világosíts fel. Ha azonban megmaradsz az előbbiek mellett, hallgasd meg, mi következik ezután.

KRITÓN. De bizony megmaradok és ugyanígy látom én is; hát beszélj.

SZÓKRATÉSZ. Elmondom tehát az ezután következőket, vagyis inkább kérdezem: ha valaki elismeri valamiről, hogy az az igazságos, vajon azt kell-e cselekednie, vagy inkább kijátszania az igazságot?

KRITÓN. Azt kell cselekednie.

XI. SZÓKRATÉSZ. Ebből kiindulva szemléld hát: ha eltávozunk innen, anélkül, hogy a várost meggyőznők ennek a helyességéről, vajon rosszat cselekszünk-e némelyekkel, méghozzá azokkal, akikkel legkevésbé illik, vagy nem? És megmaradunk-e azok mellett az elvek mellett, amelyeket igazságosaknak mondtunk, vagy nem?

KRITÓN. Nem tudok válaszolni a kérdésedre, Szókratész, mert nem értem.

SZÓKRATÉSZ. De hát vizsgáld csak így: képzeld el, hogy mikor szökni akarunk innen, vagy nevezd ezt a szándékot úgy, ahogyan akarod, elénkállnának a törvények és a város közössége, és megkérdeznék: „Mondd csak meg nekünk, Szókratész, miféle cselekedetet forgatsz a fejedben? Vajon mást szándékolsz-e evvel a cselekedettel, amit megkísérelsz, mint elpusztítani bennünket, a törvényeket és az egész várost — amennyire ez rajtad áll? Vagy talán te úgy látod: lehetséges, hogy az a város álljon és ne forduljon csúnyán föl, amelyben a meghozott törvények határozatainak semmi erejük nincs, hanem azokat a magánemberek érvénytelenné teszik és elpusztítják?" Mit válaszolunk majd, Kritón, erre és más ilyesmire? Mert hiszen sokat mondhatna valaki, különösen, ha szónok, ennek a pusztulással fenyegetett törvénynek védelmében, mely úgy rendeli, hogy a meghozott határozatok érvényesek legyenek. Vagy talán

mondjuk nekik azt, hogy igazságtalanságot követett el velünk szemben a város és nem helyesen hozta az ítéletet? Ezt mondjuk? Vagy mit?

KRITÓN. Zeuszra, bizony ezt, Szókratész.

XII. SZÓKRATÉSZ. S hát aztán, ha a törvények erre azt mondják: „Szókratész, nem abban egyeztünk-e meg mi és te, hogy megmaradsz azok mellett az ítéletek mellett, bármik legyenek is, amelyeket a város ítél?" És ha mi a szavaikra csodálkoznánk, könnyen így szólhatnának: „Ne csodálkozz, Szókratész, a beszédünkön, hanem inkább felelj, hiszen szoktál is kérdezősködni és válaszolgatni. Rajta hát, mivel vádolsz bennünket és a várost, mikor megkísérelsz elpusztítani? Nem mi hoztunk-e először is létre téged, és nem a mi segítségünkkel vette-e el apád anyádat és nemzett téged? Mondd csak meg, vajon közülünk, törvények közül azokat, amelyek a házasságot szabályozzák, ócsárlod-e valamivel, hogy nem helyesek?" „Nem ócsárlom," — mondanám. — „Vagy talán azokat, amelyek a már megszületett gyermek fölnevelésére és tanítására vonatkoznak, amelyekben te is nevelkedtél? Vagy nem helyesen rendelkeztek közülünk az erre rendelt törvények, mikor apádnak meghagyták, hogy téged zenével és testgyakorlással képezzen?" „De helyesen," — felelném. — „Jó. És miután megszülettél és fölneveltek és tanítottak, mondhatod-e azt először is, hogy nem a mi sarjunk és szolgánk vagy te magad is meg az őseid is? Ha pedig ez így van, úgy gondolod, hogy igazságosság dolgában egyenlőjogúak vagyunk, és amit csak mi veled tenni szándékozunk, úgy gondolod, hogy neked jogod van ugyanazt cselekedni velünk. Vagy pedig apáddal szemben és gazdáddal szemben, ha gazdád van, nem vagy egyenlő rangú, ami az igazságot illeti, tehát amit elszenvedsz, azt nem teheted meg vele: nem felelhetsz vissza, ha szid, nem is ütheted vissza, ha megüt, s még sok mást sem tehetsz; a hazáddal azonban és a törvényekkel szemben viszont megteheted ezt, hogy ha mi téged, úgy gondolva, hogy ez igazságos, el akarunk pusztítani, te is, amennyire csak képes vagy rá,

megkísérelsz bennünket, a törvényeket és hazádat, elpusztítani, és azt mondod, hogy igazságos dolgot cselekszel, mikor ezt míveled, te, aki valójában csak az erénnyel törődöl? Vagy csak annyira vagy bölcs, hogy megfeledkezel róla: apánál, anyánál és minden más ősnél becsesebb a haza és tiszteletreméltóbb és szentebb is, jelentősebb az istenek és az értelmes emberek előtt is, és tisztelnünk kell őt és jobban kedvére járnunk és hízelegnünk a neheztelő hazának, mint az apánknak, és vagy meggyőznünk, vagy megtennünk bármit parancsol is, és eltűrnünk, ha valami szenvedést ránkmér, nyugodtan, akkor is, ha megüt, akkor is, ha megkötöz, akkor is, ha a csatába küld, hogy ott megsebesüljünk, vagy meghaljunk, mindezt meg kell tennünk, és ez az igazság: nem szabad odébb állnunk, sem hátrálnunk, sem őrhelyünket elhagynunk, hanem háborúban is, törvényszék előtt is és másutt is mindenütt meg kell tennünk, amit csak parancsol a város és a haza, vagy pedig meggyőznünk őt, merre van az igazság, de erőszakoskodnunk nem istennek tetsző dolog sem anyánkkal, sem apánkkal szemben, de még sokkal kevésbé a hazánkkal szemben?" Mit felelünk erre, Kritónom? Igazat mondanak a törvények vagy nem?

KRITÓN. Úgy látom, igazat.

XIII. SZÓKRATÉSZ. „Vizsgáld meg hát, Szókratész, — folytathatnák könnyen a törvények — vajon igazunk van-e, mikor azt mondjuk, hogy avval, amit most megkísérelsz, igazságtalanságot szándékozol elkövetni ellenünk. Mert miután világrahoztunk, fölneveltünk, tanítottunk és részt juttattunk neked is meg minden más polgárnak is mindabból a jóból, amiből csak tudtunk, egyben azt is kijelentjük, hogy annak az athéninak, aki teljesjogú lett s látja a város szokásait és bennünket, törvényeket, ha nem tetszünk neki, szabadságában áll óhajtása szerint vinni a vagyonát és eltávoznia, ahová csak akar. És közülünk, törvények közül, egyetlenegy sem fog útjában állni és nem tiltja meg, ha valamelyikőtök valamely gyarmatra akar távozni, mert nem tetszünk neki mi és a város.

vagy el akar költözni máshová: oda mehet, ahová akar és a vagyonát is magával viheti. Aki azonban közületek itt marad, látva, hogy miképen hozzuk mi az ítéleteket és más tekintetben is, hogyan irányítjuk a várost, arról már azt mondjuk, hogy tettleg egyezett bele abba, hogy bármit parancsolunk, megteszi, s ha nem engedelmeskedik, azt mondjuk róla, hogy háromszorosan is igazságtalanságot követ el: először is, mert nem engedelmeskedik nekünk, noha mi vagyunk a szülei, másodszor, mi vagyunk a fölnevelői is, harmadszor, mert miután beleegyezett abba, hogy engedelmeskedni fog nekünk, nem engedelmeskedik és nem is győz meg bennünket róla, ha valamit nem jól csinálunk; pedig mi csak javasoltuk neki és nem durván róttuk ki rá, hogy megtegye a parancsainkat, hanem kettő közül engedtünk választást: vagy győzzön meg bennünket vagy engedelmeskedjék — és ő egyiket sem teszi.

XIV. Kimondjuk: ezek azok a vádak, amelyeknek te is kiteszed magad, Szókratész, ha megteszed azt, amit tervelsz, és nem legkevésbé az athéniak közül, hanem a legesleginkább." Ha pedig én megkérdezném: „Vajon miért?", könnyen meglehet, hogy igazságosan azt vetik ellenem, hogy „az összes athéniek közül a legesleginkább éppen én egyeztem bele ebbe a velük kötött szerződésbe". Ezt mondanák ugyanis: „Szókratész, hatalmas tanubizonyságunk van ám arra, hogy tetszettünk neked mi és a város; mert nem tartózkodnál benne az összes athéniek közül ilyen különösen állhatatosan, ha nem tetszenék neked különösképen; mert még csak ünnepi küldöttségbe sem mentél ki a városból, kivéve egyszer Iszthmoszba, sem máshova, sehova, hacsak nem azért, hogy csatába menjél, de még más utazást sem tettél soha, mint a többiek, s vágy sem támadt benned, hogy más várost és más törvényeket is megismerj, hanem elégségesek voltunk neked mi és a mi városunk; ennyire szerettél bennünket és ennyire beleegyeztél, hogy a mi polgárunk léssz; s minden más dolgaid mellett még gyermekeket is nemzettél itt, mivelhogy tetszett neked a város. És hát azután még magának ennek a mostani perednek folyamán is szabad-

ságodban állt volna száműzetést kérned, ha akartad volna; és akkor amit most a várossal szemben kísérelsz megtenni, a város beleegyezésével tetted volna. De te akkor ugyancsak szépen szónokoltál arról, hogy nem bosszankodol, ha meg kell halnod, s inkább választod, mondtad, a száműzetésnél a halált. És most nem restelled magad az akkori szavaid előtt, és nem is törődöl velünk, a törvényekkel, hanem megkísérelsz elpusztítani bennünket, és úgy cselekszel, ahogyan a leghitványabb rabszolga cselekednék: meg akarsz szökni szerződésünk és megegyezéseink ellenére, pedig megígérted, hogy életedet, mint polgár, hozzájuk igazítod. Legelőször is hát éppen erre felelj nekünk: vajon igazat szólunk-e, amikor azt állítjuk, hogy tettel és nem szóval egyeztél bele abba, hogy mint polgár, szerintünk élsz, vagy nem igazat?" Mit mondjunk erre, Kritónom? Mást-e, mint azt, hogy igazuk van?

KRITÓN. Azt kell mondanunk, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. „Így tehát — mondhatnák — valóban megszeged a velünk kötött szerződést és egyességet, pedig hát nem kényszerűségből értettél egyet velünk, s nem is azért, mert becsaptak, vagy mert túlságosan rövid idő alatt kényszerültél határozni, hanem hetven éved volt rá, s ezalatt eltávozhattál volna, ha nem tetszettünk volna neked s ha nem tartottad volna igazságosnak megegyezéseinket. De te sem Lakedaimónt nem választottad inkább, sem Krétát, amelyekről pedig gyakorta mondogattad, hogy törvényeik jók, sem más görög vagy barbár várost, hanem kevesebbszer távoztál ebből a városból, mint akár a sánták, a vakok, vagy egyéb nyomorékok: ennyire tetszett minden más athéni közül éppen neked ez a város és mi is, a törvények, ez nyilvánvaló — hiszen kinek is tetszenék város a törvényei nélkül? És most mégsem maradsz meg az egyességeink mellett? Megmaradsz mellettük, Szókratész, legalábbis. ha ránkhallgatsz; s nem válsz nevetségessé azáltal, hogy elhagyod a várost.

XV. Vizsgáld csak meg, ha megszeged egyességeinket s vétesz ellenük, mi jót téssz akkor magaddal és a hozzád tartozók-

kal. Mert hogy a hozzád tartozókat az a veszedelem fenyegeti, hogy nekik maguknak is menekülniük kell, hogy elvesztik városukat és vagyonukat az csaknem bizonyos; te magad pedig. először is, ha valamelyik szomszéd városba mégy, akár Thébába. akár Megarába — hiszen mindkettőnek jó törvényei vannek —, úgy érkezel majd oda, Szókratész, mint az ő államuk ellensége, s akinek csak gondja van a maga városára, görbe szemmel néz majd rád, mert a törvények megrontójának tart, és megerősíted a bíráid hírét is, hogy úgylátszik, helyesen hozták ítéletüket: mert aki megrontója a törvényeknek, arról nagyonis elhihető, hogy megrontója a fiatal és tapasztalatlan embereknek is. Vagy talán messzekerülöd a jótörvényű városokat és a leginkább törvényes rendben élő embereket? És ha így tössz, érdemes lesz élned? Vagy pedig közeledel hozzájuk és olyan szégyentelen leszel, hogy fejtegetésekbe bocsátkozol előttük — ugyan milyen fejtegetésekbe, Szókratész? Vagy talán olyanokba, amilyenekbe itt is, hogy az erény és az igazságosság a legnagyobb kincse az embernek, s a törvényesség és a törvények? S nem gondolod, hogy csúfnak tűnik majd Szókratész cselekedete? Pedig ezt kellene gondolnod. Vagy eltávozol ezekről a vidékekről, s Thesszaliába költözöl Kritón vendégbarátaihoz; ott azután igazán nagy a rendetlenség és féktelenség, s meglehet, hogy nagy élvezettel hallgatják meg, ha elmondod, milyen nevettető módon surrantál ki a börtönből, álöltözetben, állatbőrt öltve, vagy másvalamit, már amilyen mezt öltenek magukra a szökevények, és hogyan változtattad el az alakodat. De hogy öregember létedre, akinek az életből a természet rendje szerint amúgyis kevés ideje van hátra, merészkedtél ilyen csúf mohósággal ragaszkodni az élethez, hogy ezért a legnagyobb törvényeket megszegted, ezt nem akad, aki majd fölemlíti? Lehet, hogy nem, ha senkit meg nem bántasz: de ha megbántasz valakit, akkor majd sokmindent hallgathatsz, Szókratész, ami méltatlan hozzád. Mindenki előtt megalázkodva. rabszolga-életet élsz majd — s mit tössz? Vagy jól élsz majd Thesszaliában, mintha csak lakomázgatni mentél volna oda? És hát azok a fejtegetéseid az igazságosságról és a többi eré-

nyekről ugyan hova lesznek? De hiszen te a gyermekeidért kívánsz élni, hogy őket fölnevelhesd és tanítsad. Hogyan? Talán Thesszáliába viszed, ott neveled, s tanítod őket, idegenekké teszed, hogy még ebben az élvezetben is részesüljenek tőled? Vagy ezt ugyan nem teszed, s ők itt nevelkedve, jobban nevelkednek és tanulnak, ha te életben vagy, még ha nem vagy is velük? Mert hiszen a barátaid majd gondoskodnak róluk. Hát ha Thesszaliába költözöl, gondoskodnak róluk, és ha a Hádészba költözöl, akkor már nem gondoskodnak róluk? De bizony, ha csak valamit is érnek ezek a te úgynevezett barátaid, akkor hinnünk kell, hogy igen.

XVI. Tehát, Szókratész, hallgass ránk, nevelőidre, és se a gyermekeidet ne becsüld többre, sem az életet, sem más egyebet, mint az igazságot — hogy majd a Hádészba érkezve mind e tekintetben jól tudd védeni magadat az ott uralkodók előtt: mert úgy tűnik, hogy itt sem lesz számodra, sem bárki számára a tieid közül jobb, igazságosabb és szentebb, ha amúgy cselekszel, és odaérkezve sem lesz számodra jobb. Most ugyan igazságtalanságot szenvedve távozol, ha távozol, de nem mi okozzuk ezt, a törvények, hanem az emberek; ha azonban oly csúfosan megszököl s az igazságtalanságért igazságtalansággal, a gonosztettért gonosztettel fizetsz, és a szerződést és egyességeket, melyeket velünk te magad kötöttél, megszeged, és azokkal mívelsz rosszat, akikkel legkevésbé kellene, magaddal, barátaiddal, hazáddal és velünk, akkor mi is megneheztelünk rád, míg élsz, odalent pedig a mi testvéreink, a Hádész-beli törvények jóindulat nélkül fogadnak majd téged, tudva, hogy hiszen bennünket is megkíséreltél elveszíteni, amennyire csak telt tőled. Rá ne vegyen hát valahogy Kritón arra, hogy azt tedd, amit ő mond és ne azt, amit mi."

XVII. Tudd meg jól, kedves barátom, Kritón, hogy úgy tűnik nekem, mintha ily szavakat hallanék, mint ahogyan a korübász-papok fuvolahangokat vélnek hallani; s bennem e beszédek hangja éppenúgy bong s nem engedi, hogy másokra

hallgassak; tudd meg tehát, hogy mivel nékem mindez így tűnik, ha ellene szólsz, hasztalan is szólsz. Mégis, ha úgy véled, többre mehetsz, csak beszélj.

KRITÓN. Nincs mit mondanom, kedves Szókratész.

SZÓKRATÉSZ. Hagyd hát abba, kedves Kritón, s cselekedjünk így, mert az isten is erre vezérel.

SZÓKRATÉSZ HALÁLA

(Phaidón, LXIII.—LXVII.)

LXIII. ... Erősítgetni, hogy mindez pontosan így van, ahogyan én előadtam, nem illik értelmes emberhez; hogy azonban vagy így, vagy ilyenformán áll a dolog lelkünkkel és otthonaival, minthogy maga a lélek halhatatlannak látszik, azt úgy hiszem illő is, méltó is az embernek megkockáztatnia, hogy higgye; hiszen szép ez a kockáztatás, s az ilyesmibe szinte bele kell bűvölnünk magunkat: ezért nyújtom én is már régóta ilyen hosszúra ezt a mesét. Jó reménységgel lehet tehát lelkét illetően minden olyan ember, aki életében a test gyönyöreivel és ékesítéseivel, mint amelyek számára idegenek, semmit sem törődött, s úgy gondolta, hogy ezek csak több bajt hoznak magukkal: s a tanulással fáradozott, meg avval, hogy a lelkét ékesítse, méghozzá nem idegen, hanem hozzáillő ékességgel, mértékletességgel, igazságossággal, bátorsággal, szabadsággal és igazsággal — és így várja a Hádészba utazást, hogy elindulhasson, mikor a végzet szólítja. Ti is — mondta — Szimmiász és Kebész és ti többiek, egyenként útnakindultok majd egykor; engem azonban, amint a tragédiaköltő mondaná, már most hív a végzet, s itt van már az ideje, hogy fürdeni menjek; azt hiszem, jobb, ha megfürdöm, s úgy iszom meg a mérget és nem adok dolgot az asszonyoknak, hogy holttestemet mossák.

LXIV. Miután beszédét befejezte, Kritón így szólt hozzá: „Jól van, Szókratész; de hát milyen utasítást adsz ezeknek vagy nekem, gyermekeidet, vagy bármi mást illetően, amit ha megteszünk, leginkább kedvedre teszünk?" „Csak azt mondhatom, Kritónom, — felelte — amit mindig mondogatok, semmi újabbat: hogy ha magatokkal törődtök, akkor nekem is, az

enyéimnek is, meg magatoknak is szolgálatot tesztek, bármit tesztek is, még akkor is, ha most nem adjátok rá a szavatokat: de ha magatokkal nem törődtök, és nem akartok a most mondottaknak meg régebbi megbeszéléseinknek mintegy a nyomán haladva élni, akkor, bárha most buzgón helyeseltek, semmi értéke sem lesz a tetteiteknek." „Gondolni fogunk rá, — szólt Kritón — hogy úgy éljünk; dehát milyen módon temessünk el?" „Amilyen módon akartok, — válaszolta — ha ugyan megfoghattok és el nem szököm tőletek." S ekkor csendesen elmosolyodott s ránk tekintve így szólt: „Nem tudom Kritónnal elhitetni, barátaim, hogy én az a Szókratész vagyok, aki itt beszélgetek s tisztázom sorban, amiről csak szó esik; hanem azt hiszi, hogy az vagyok, akit nemsokára mint holttestet fog látni, és azért kérdez, hogyan temessen el. Amit pedig annyi ideig olyan hosszan fejtegettem, hogy miután kiiszom a mérget, nem maradok veletek, hanem átköltözöm a boldogok bizonyos hazájába, azt, úgylátszik, hiába mondtam neki, mintha csupán vígasztalni akartalak volna vele benneteket és magamat. Kezeskedjetek hát értem Kritónnál — folytatta — mégpedig ellenkező módon, mint ahogyan ő kezeskedett értem a bírák előtt. Ő ugyanis arról kezeskedett, hogy itt maradok; ti pedig kezeskedjetek arról, hogy bizony nem maradok itt, miután meghaltam, hanem elmegyek és elköltözöm; hogy könnyebben viselje el Kritón és ne szomorkodjék miattam, mikor látja, amint testemet elégetik vagy elássák, mintha valami szörnyűséget szenvednék el — és ne is mondja a temetésen, hogy Szókratészt teríti ki, vagy őt kíséri ki, vagy őt temeti el. Mert jól tudd meg, — szólt — kedves Kritón, hogy a helytelen kifejezés nemcsak önmagában hibás, hanem bizonyos rossz hatással van a lelkekre is. Hát légy csak bátor és mondd azt, hogy a testemet temeted el, azt pedig temesd el úgy, ahogyan neked tetszik és ahogyan a legillendőbbnek gondolod."

LXV. Így szólván felállt s egy benyílóba ment, hogy megfürödjék, Kritón követte, minket pedig arra kért, hogy vár-

junk. Várakoztunk hát s egymással beszélgettünk a mondottakról s vizsgálgattuk azokat, azután a bennünket ért szerencsétlenséget tárgyaltuk, mert igazán úgy éreztük, minthacsak apánktól fosztanának meg bennünket, s hátralevő életünket árvaságban kellene töltenünk. Miután megfürdött. odahozták a gyermekeit is — két kis fia volt és egy már nagyobb — és a házához tartozó asszonyok is megérkeztek; ő Kritón jelenlétében beszélt velük, néhány utasítást adott nekik, azután az asszonyokat és gyermekeket elküldte, ő maga pedig visszatért közénk. Ekkor már közel jártunk a napnyugtához, mert hosszú időt töltött odabenn. Mikor kijött, leült közibénk a fürdő után, de nem sokat társaloghattunk, mert belépett a tizenegyek szolgálja és elébe állva így szólt: „Szókratész, teveled bizonyára nem járok úgy, mint a többiekkel, akik rám haragusznak és engem átkoznak, mikor az előljárók parancsára felszólítom őket, hogy igyák meg a mérget. Téged ez alatt az egész idő alatt úgy ismertelek meg, mint a legnemesebb, legszelídebb és legderekabb embert mindazok közül, akik valaha idejutottak, és valóban, most is jól tudom, hogy nem énrám fogsz nehéztelni, hanem azokra — hiszen tudod, kik azok — akik hibásak. Most pedig, hiszen tudod mit jöttem jelenteni, isten áldjon és kíséreld meg mennél könnyebben elviselni, ami elkerülhetetlen." S ezzel könnyekre fakadva sarkonfordult és kiment. Szókratész pedig feltekintve rá, így szólt: „Isten áldjon téged is; úgy teszek, ahogyan mondtad." Majd felénkfordult és ezt mondta: „Milyen udvarias ez az ember; itt-tartózkodásom egész ideje alatt mindig látogatott, olykor beszélgetett is velem, igazán nagyon derék emberként viselkedett; lám most is milyen nemesen megsirat engem. Hanem rajta hát, Kritón, engedelmeskedjünk neki, hozza be valaki a mérget, ha már ki van sajtolva; ha nincs, készítse el az ember." „De úgy látom, Szókratész, — szólt Kritón — hogy a nap még a hegyek fölött van és még nem bukott le. És tudom, hogy mások is csak nagyon későn isszák ki a felszólítás után, s előbb lakomáznak meg iddogálnak jócskán, s néhányan még azokkal is együttvannak, akikre akkor vágyakoznak. Tehát csak ne siess; van még idő."

Szókratész így felelt: „Természetesen cselekszenek így azok, Kritónom, akikről te beszélsz, mert ők azt hiszik, nyernek valamit, ha így cselekszenek, és én is egészen természetesen nem fogok így cselekedni; mert azt hiszem, semmit sem nyerek vele, ha a mérget egy kevéssel később iszom meg, csak annyit, hogy nevetségessé válok önmagam előtt, amiért úgy hozzátapadok az élethez és fukarkodom vele, mikor már nincs is. Csak menj, — mondta — fogadj szót és ne tégy másképp."

LXVI. Kritón ezt hallva, intett a közelben álló fiúnak. A fiú kiment és hosszú ideig maradt odakint, aztán bevezette azt az embert, akinek át kellett adnia a mérget, melyet egy csészében már kisajtoltan magával hozott. Mikor Szókratész meglátta az embert, így szólt hozzá: „Hát derék barátom, — hiszen te értesz ehhez — mit kell tennem?" „Semmi egyebet, — felelte az — csak idd ki és járkálj, míg a lábad el nem nehezedik, azután feküdj le; így majd magától is hat." Ezzel átnyujtotta a csészét Szókratésznak; ő pedig átvette, egészen derülten, Ekhekratész, és sem nem remegett, sem nem látszott az arcszínén vagy arcvonásain semmi változás, hanem, mint szokta, erősen szeme közé nézve az embernek, így szólt: „Mit szólsz, áldozhat-e valaki ebből az italból, ha akar? Lehet, vagy nem?" „Csak annyit sajtolunk belőle, Szókratész, — felelt az — amennyiről úgy gondoljuk, hogy megfelel a mértéknek." „Értem, — szólt ő — de fohászkodni csak szabad az istenekhez és kell is — hogy a mi innen odaátra való elköltözésünk szerencsés legyen; ezért hát íme fohászkodom is, hogy az legyen." S mikor ezt mondta, szájához emelte a kelyhet és nagyon nyugodtan, könnyedén kiitta. Mindeddig legtöbben valahogyan csak vissza tudtuk tartani könnyeinket, de mikor láttuk, hogy issza és hogy már ki is itta, már nem tudtuk, hanem magamnak is nagy erővel és feltartóztathatatlanul előtörtek a könnyeim, úgy hogy elfedve arcomat sirattam meg magamat: mert hiszen nem is őt, hanem a magam balsorsát sirattam, amiért ilyen barátot veszítettem el. Kritón már énelőttem, minthogy nem tudta visszafojtani sírását, félreállt. Apollodórosz

pedig már azelőtt is szűntelenül sírt és most hangosan felzokogott, sírva és méltatlankodva, s mindannyiunkat megindított, kivéve magát Szókratészt. Ő így szólt: „Mit míveltek, ti különös emberek! Hiszen leginkább azért küldtem el az asszonyokat, hogy ne haszontalankodjanak így; mert úgy hallottam, hogy csendben kell meghalni. Maradjatok hát nyugodtak és erősítsétek meg magatokat." Mi ezt hallva elszégyeltük magunkat és visszatartottuk a sírást. Ő pedig egy ideig járkált, majd miután megjegyezte, hogy a lába elnehezedik, hanyatt feküdt; így utasította ugyanis az ember; s ugyanaz az ember, aki a mérget adta, meg is tapogatta a testét, időről időre megvizsgálta lábát és lábszárát, azután erősen megnyomva lábát, megkérdezte, érzi-e még? Ő azt felelte, hogy nem; azután lábaszárát nyomta meg az ember, és így fölfelé haladva, megmutatta nekünk hogyan hűl és merevedik. Azután ő maga is megtapogatta magát, s közölte velünk, hogy ha szívéig ér, elköltözik. Már csaknem a köldökéig kihűlt, mikor kitakarva magát — mert idáig be volt takarva — így szólt, és ez volt végső szózata: „Kritón, Aszklépiosznak kakassal tartozunk: adjátok meg neki és el ne feledjétek." „Meglesz, — felelte Kritón — de gondold meg, van-e még más mondanivalód." De erre a kérdésre ő már nem válaszolt, hanem kis idő múlva megrázkódott, és az ember kitakarta, s tekintete már megtört; Kritón ezt látva, lezárta száját és szemét.

LXVII. Íme Ekhekratész, ez volt a vége a mi barátunknak, annak a férfiúnak, akiről elmondhatjuk, hogy mindazok között, akiket akkor ismertünk, a legderekabb volt és máskülönben is a legbölcsebb és legigazságosabb.

UTÓSZÓ

Platón előtt egy évszázaddal a szicíliai Epikharmosz állítólag megjósolta: eljon majd valaki, aki az ő játékait megtisztítja a metrumtól és csak a gondolatok számára tár színpadot. S mikor Platón a Védőbeszédet írja, a gondolatoknak immár csaknem tiszta színpadán megjelenik egy személy — hogy ezt a színpadot még tisztábbá tegye. Az oregember, aki Krisztus előtt 399-ben az athéni törvényszék előtt védi magát — és akit tanítványa e beszéd utólagos lerogzítésével és valószínű végső megformálásával véd és magasztal — él a joggal, hogy, mikor vádlói halálbuntetését kovetelik, ellenindítványt tegyen. Bortont? Számkivetést? Nem. Azt, hogy az állam tiszteletebédet adjon neki.

Ez mindkettőjuk véleménye. A mesteré, aki, hangozzék bár nyegleségnek, ha az igazság mellett kitart, de nem hajlandó buntetésre szorulónak nyilvánítani azt, akit nem tart annak; hiszen senkinek nem vétett, miért vétsen most onmagának? S a tanítványé, aki ebben a művében talán a legszemélyesebb emléket állítja Szókratésznak és a legkeményebb vádat mondja ki elítélőire. (Ez utóbbiakat a beszéd folyamán csak Meletosz nevezi bíráknak, Szókratész véletlenul sem.)

Régen és sokszor hangoztatott kérdés: vajon Szókratész ezzel a védőbeszéddel nem akarta-e bíráit egyenesen folingerelni es izgatni. Nyilván, egyebek kozt, ezt is akarta. Ezt az alkalmat sem mulasztotta el, hogy az athéniakat folrázni, a kozonyből és a gonoszsággal egyutt dolgozó tunyaságból kikergetni ne igyekezzék.

A gvermek még a folmentésért izgul, ha tudja is, hogy hasztalan — fegyvertársává szegődnék Kritónnak, aki később a

börtönben olyan szívrehatóan esdekel barátjához: szökjék meg az igaztalan ítélet elől. De mennél érettebb valaki, annál közelebb jut a nemes Kritóntól a még nemesebb Szókratészhoz, annál inkább látja az ő igazát nemcsak ellenfeleivel, hanem barátaival szemben is. Annál inkább megérti, hogy nem az vár ítéletre, aki több mint hetvenesztendős korában először lép törvényszék elé.

Üdén és közvetlenül szól a beszéd. „Milyen régi! És, úgye, milyen friss? Mint egy virág" — mondta nekem, a kisdiáknak Karinthy Frigyes, mikor látta, hogy könyvtárából az Apologiát vettem elő. Az eleven beszéd ilyen bájos. (Erre ügyeltem, mikor elődeim: Gyomlai Gyula és Simon József Sándor munkáit, valamint Jowett angol és Croiset francia átültetését haszonnal forgatva, de legfőképpen barátaimnak a készülő fordítást újra és újra felolvasva, munkámat végeztem.) S a nemnyugvó dráma ilyen megrendítő. Mert Platón nemcsak azáltal váltotta valóra Epikharmosz jóslatát, hogy a drámai metrumot elvetette, hanem azáltal is, hogy a drámai játékot megtartotta. Az egységes cselekményt nem találjuk meg nála, az egységes jellemeket igen. S olykor még a cselekmény is elragad, mint itt a Védőbeszédben vagy a Szümposzionban, a Phaidroszban. Szókratészt álomkép buzdította közvetlenül halála előtt is, hogy múzsai művet alkosson. Ez az álomkép otthon volt Platón szívében. Megnyitója ő annak az útnak, melyen Fenség és Báj karöltve járnak, s mely műfajok és művészetek látszat-válaszfalait semmibevéve, Euripidész Alkésztiszétől Menandroszig, Menandrosztól a Varázsfuvoláig, vagy a József-tetralógiáig vezet. Aki a Politeiá-ban a múzsák haját rövidre akarta nyírni, a leghatalmasabb, sokútú birodalmat ajánlotta föl nekik; a kalliklészi korlátok közt gémberedő ifjú, aki Szókratészhoz csatlakozott, eljutott a gyengédségig; a drámaíró, aki darabjait elégette, továbbra is drámákat írt. Színpadára ébredező gondolatok kerülnek, ott hajladoznak, illatoznak, csillognak, gyengéd színeiket mutogatják, de magházukat is féltve őrzik. Virágok. Platón műveiben örökös tavasz van. Tavaszi bimbók bontakozása, tavasszal hulló szirmok panasza, az ifjúság vágyakozása,

boldogsága és keserűsége, a filozófia tavaszának ünnepe. Szebb, egyszerűbb és találóbb hasonlat nem akad a platóni műre, mint a Karinthyé. Az ő emlékének — melyet nem ajánlások tartanak ébren — ajánlom ezt a munkámat.

Budapest, 1943—57.

DEVECSERI GÁBOR

JEGYZET

10. lap: *Szofisták* — az ötödik század második felének bölcselkedői, a görög városokban, legfőképpen Athénban. A bölcselkedés mindenhatóságának, az érvelés hatalmának hirdetői és hivatásos oktatói.

11. lap: „... *veletek menekült ő is akkor* ..." — a démokrata párt száműzetése alkalmából, 404-ben.

Pűthia — Apollón jósoló papnője Delphoiban.

26. lap: *Prütania* — előljárói tisztség, melyet Athén törzsei havonként felváltva töltöttek be 50—50 kebelükből való, a *Prütaneion*ban tanácskozó előljáróival, *prütanisz*-szal.

45. lap: *Szükophanták* — haszonleső, zsaroló, hivatásos följelentgetők. A szó eredeti jelentése — az Attikából tilalmat megszegve kivitt füge kivivőinek följelentőiről —: füge-följelentők.

59. lap: *Korübász-papok* — Kübelé phrügiai istennő őrjöngő táncos papjai.

61. lap: *SZOKRATÉSZ HALÁLA.* — Életének utolsó napján Szókratész a börtönben barátaival a lélek halhatatlanságáról beszélget. Miután elmondotta elképzelését a lélek túlvilági otthonairól, a következőkben barátaitól búcsúzik. Az utolsó nap történetét Phaidón, a tanítvány meséli el Ekhekratésznek.

67. lap. „... *Aszklépiosznak kakassal tartozunk* ..." — Aszklépiosznak, az orvosoló-istennek, *gyógyulás* után volt szokás kakast áldozni.